

Szkoła za rok

program wychowania przedszkolnego

– roczne przygotowanie do szkoły

Nabyta przez Ciebie publikacja jest dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy o przestrzeganie praw, jakie im przysługują. Zawartość publikacji możesz udostępnić nieodpłatnie osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie umieszczaj jej w internecie. Jeśli cytujesz jej fragmenty, to nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. Możesz skopiować część publikacji jedynie na własny użytek.

Szanujmy cudzą własność i prawo. Więcej na www.legalnakultura.pl

© Copyright by Nowa Era Sp. z o.o. 2017
ISBN 978-83-267-3043-6

Autorzy: Dorota Kucharska, Anna Pawłowska-Niedbała, Dorota Banasik, Irena Zbrozczyk (Osiągnięcia dziecka na koniec wychowania przedszkolnego i przykładowe aktywności); Marta Pietrzak (Założenia teoretyczne programu, Poznanie dziecka – monitorowanie, diagnozowanie i wspieranie rozwoju); Ewelina Wilkos (Rozwój dzieci w wieku przedszkolnym, Dojrzałość szkolna dziecka).

Redakcja merytoryczna: Agnieszka Uścińska.

Opracowanie redakcyjne: Renata Wasilewska.

Nadzór artystyczny: Kaia Juszczyk.

Projekt okładki: Anna Szaniawska. **Projekt graficzny:** Małgorzata Koper.

Prawa autorskie do zdjęć na okładce: Shutterstock.com

Realizacja projektu graficznego: Małgorzata Koper.

Nowa Era Sp. z o.o.
Aleje Jerozolimskie 146 D, 02-305 Warszawa
www.nowaeradlaprzedszkola.pl, e-mail: przedszkole@nowaera.pl, tel. 801 88 10 10

Druk i oprawa: Drukarnia Księży Werbistów

Spis treści

1. Założenia teoretyczne programu	5
2. Rozwój dzieci w wieku przedszkolnym	6
3. Dojrzałość szkolna dziecka	13
4. Osiągnięcia dziecka na koniec wychowania przedszkolnego i przykładowe aktywności	14
5. Poznanie dziecka – monitorowanie, diagnozowanie i wspieranie rozwoju	52

1. Założenia teoretyczne programu

Przedszkole jest jedną z pierwszych instytucji edukacyjnych i społecznych, poza rodziną, z którą dziecko styka się w życiu. Jest miejscem, w którym dobro dziecka i jego wszechstronny rozwój są istotą wszystkich działań i procesów edukacyjnych. Wspieranie dziecka w harmonijnym doskonaleniu umiejętności to główny cel przedszkola, nadający kierunek wszelkiej działalności pedagogicznej.

Wychowanie przedszkolne obejmuje wspomaganie rozwoju i wczesną edukację dzieci od trzeciego roku życia do rozpoczęcia nauki w pierwszej klasie szkoły podstawowej. Placówki przedszkolne tworzą optymalne warunki umożliwiające dzieciom osiągnięcie gotowości szkolnej w atmosferze akceptacji i bezpieczeństwa oraz zapewniają rodzicom wsparcie w opiece i wychowaniu.

Dzieci w wieku przedszkolnym mają swoje upodobania, świadomość własnych potrzeb, określone możliwości ich werbalizacji. Cechuje je wewnętrzna gotowość do podejmowania swobodnej aktywności (podmiotowość), samorozwoju i samodoskonalenia. Zadaniem przedszkola jest je uaktywnić.

Wiek przedszkolny to okres charakteryzujący się wzmożoną aktywnością poznawczą, dużym napięciem emocjonalnym i potrzebą działania, która jest naturalnym narzędziem służącym poznaniu otaczającej rzeczywistości. Dziecko nie tylko doskonali umiejętności zdobyte wcześniej, ale szybko i efektywnie uczy się, usprawnia harmonię i precyzję ruchów całego ciała i ręki. Każde dziecko w tym czasie rozwija się indywidualnie, w wyjątkowym tylko dla siebie rytmie i tempie. Charakterystyczne jest współistnienie u dzieci trzech rodzajów myślenia, od sensoryczno-motorycznego, przez konkretno-wyobrażeniowe (najbardziej charakterystyczne), do początków myślenia abstrakcyjnego. Nie ma ścisłej granicy wieku, od której można określić, że dziecko zaczęło myśleć w określony sposób. Rozwój funkcji ruchowych i psychicznych przedszkolaka przebiega dynamicznie i wielopłaszczyznowo. Warto mieć na uwadze fakt, że nie zawsze wiek metrykalny dziecka jest zgodny z rzeczywistym wiekiem rozwojowym.

Program „Szkoła za rok” stawia dziecko w centrum, jako podmiot działań. Każde dziecko jest indywidualnością, specyficzną jednością cech psychicznych, fizycznych i duchowych, dla której własne różnorodne działania, dostarczające doświadczeń, są podstawą rozwoju.

Szacunek dla podmiotowości i indywidualizmu dziecka powinien przejawiać się w zasadach organizacji procesu edukacyjnego. Do najistotniejszych należy zaliczyć:

- zasadę harmonii,
- zasadę jedności – integracji,
- zasadę działania – ekspresyjności,
- zasadę dwupodmiotowości,
- zasadę stymulacji,
- zasadę kreatywności,
- zasadę plastyczności,
- zasadę współdziałania nauczyciela z rodzicami.

Zgodnie z **zasadą harmonii** dziecko, stopniowo uświadamiając sobie własne potrzeby, powinno łagodnie i płynnie wejść w krąg wymagań, norm obyczajowych i kulturowych najbliższego otoczenia, rówieśników i dorosłych. Organizacja procesu edukacyjnego powinna sprzyjać

harmonii między potrzebami dzieci a ich powinnościami, dawać możliwość własnego kształcenia, samodoskonalenia oraz rozwoju. **Zasada jedności – integracji**, odwołując się do holistycznej natury dziecka i świata, zakłada prezentowanie wybranych fragmentów rzeczywistości jako jedności w wielu aspektach, jednoczesne wychowanie i kształcenie. Zasada ta wymaga kształcenia nie tylko dziecięcego umysłu, ale również wspierania dziecka w budowaniu obrazu siebie, kształtowaniu charakteru, postaw życiowych wobec siebie, innych ludzi, środowiska. Wszystkie te procesy powinny zachodzić podczas działania. Należy stwarzać jak najwięcej okazji ku temu, by dziecko mogło działać w różnorodny sposób. **Zasada działania – ekspresyjności** zakłada, że rozwój i doskonalenie realizują się przez działanie. Nauczyciel powinien czuć nad tym, by działanie dziecka było ukierunkowane na wynik, dawało okazję do sprawdzenia własnych możliwości, rozumienia, doświadczania i przeżywania. Realizacja zasady dwupodmiotowości, wymaga od nauczyciela nawiązania osobowej relacji z dzieckiem, opartej na zrozumieniu, poznaniu jego odczuć i potrzeb, przy jednoczesnym rozwijaniu i doskonaleniu samego siebie. To swoisty dualizm praw, oczekiwań i wzajemnych obowiązków dziecka i jego rodziców oraz nauczyciela. Z niego wynika **zasada stymulacji** i rozwoju, która odnosi się do dziecka i nauczyciela – obu podmiotów procesu edukacyjnego. Poprzez wzajemny kontakt powinno dochodzić do obustronnego pobudzania działania i refleksji, do poszukiwań i rozwoju. Kolejna **zasada – kreatywności** dotyczy swobody w zakresie doboru i stosowania nie tylko technik, metod, przyborów, materiałów, ale także własnych skojarzeń, odczuć. Wskazuje na wartość wielorakich twórczych doświadczeń jako siły sprawczej rozwoju. Z tym bezpośrednio wiąże się **zasada plastyczności**, która postuluje uwolnienie się od schematów, rygorów wewnętrznych i zewnętrznych, stałych form, metod, powielania pomysłów. Podążanie za dzieckiem, kierowanie się jego dobrem i wspieranie w rozwoju to idee, które powinny przyświecać każdemu nauczycielowi. Zgodnie z **zasadą współdziałania nauczyciela z rodzicami** we wszystkich poczynaniach należy szukać wsparcia właśnie u rodziców, gdyż to oni są źródłem wiedzy o dzieciach, sprzymierzeńcami. Warto i należy pamiętać o tym, że nauczyciel ma obowiązek wspierania rodziców, ale nie wyręczania ich w wychowaniu dzieci. Należy starać się dążyć do doskonalenia form współpracy w celu podniesienia ich kompetencji wychowawczych. Dobrze zorganizowany kontakt między nauczycielem, dzieckiem i jego rodzicami potrafi przynieść efekty, o które warto zabiegać.

2. Rozwój dzieci w wieku przedszkolnym

Rozwój fizyczny i motoryczny

Wiek przedszkolny to okres znaczących zmian fizycznych w zakresie wzrostu, masy ciała oraz sylwetki dziecka. W tym czasie wzrost dziecka zwiększa się o ok. 22 cm, masa ciała o ok. 6 kg, dzieci osiągają przeciętnie wzrost 117 cm i wagę 21 kg, w związku ze wzrostem kończyn obserwujemy wydłużenie sylwetki oraz rozrost twarzowej części czaszki (Trempała 2012). Zmianom tym towarzyszy dalszy **rozwój układu nerwowego**. Wzrost **sprawności motorycznej** przejawia się w swobodnym chodzeniu, bieganiu, samodzielności w zakresie czynności samoobsługowych. Dziecko nabywa coraz więcej nowych umiejętności, jak np. jazda na rowerze, na łyżwach, pływanie, wspinanie się, zaczyna łączyć różne proste ruchy w bardziej złożone kombinacje, np. rzucanie i łapanie piłki, bieganie z podskakiwa-

niem. Ruchy dziecka są coraz bardziej skoordynowane, płynne i rytmiczne, co widać np. w tańcu. U dzieci w tym okresie obserwujemy wzmożoną potrzebę ruchu („głód ruchu”), często zmieniają one pozycję ciała oraz rodzaj aktywności. Pod koniec tego okresu zaczynają przykładać coraz większą wagę do efektu własnych działań. Jeśli chodzi o samoobsługę, stają się samodzielne w ubieraniu się w 4–5 r.ż., w toalecie od 3 r.ż., przy jedzeniu w 4–6 r.ż. (Trempała 2012). Rozwijają się także **motoryka mała** (sprawność manualna), dzieci zaczynają sprawnie posługiwać się narzędziem piszącym, dzięki czemu ich rysunki stają się bardziej szczegółowe, pojawiają się pierwsze znaki graficzne (litery, cyfry).

Rozwój poznawczy

Wspomniane wyżej zmiany zachodzące w układzie nerwowym umożliwiają dalszy rozwój poznawczy, zwłaszcza w zakresie kierowania uwagą oraz myślenia. Oczywiście zależą one także od oddziaływań środowiskowych (odpowiedniej stymulacji).

W zakresie **percepcji wzrokowej** dzieci potrafią rozpoznawać kilka kształtów geometrycznych, przy czym lepiej rozpoznają figury realistyczne. Zmienia się to między 5 a 7 r.ż. Dzieci zaczynają także rozpoznawać litery i cyfry jako zbiory punktów, przy czym w wieku 3–4 lat ujmują je całościowo, odróżniając od innych wytworów, np. rysunków, bazgrot; w wieku 4–6 lat identyfikują litery i cyfry, ale myślą te zbliżone kształtem, np. E i F, B i D, 6 i 9. Do 7–8 r.ż. w zapisie liter i cyfr mogą pojawiać się tzw. lustrzane odbicia. Dzieci rozwijają zdolności percepcyjne, które później okażą się niezbędne w nauce czytania i pisania, jak: zdolność różnicowania obiektów pod względem kształtu, koloru i wielkości. Stopniowe doskonalenie koordynacji wzrokowo-ruchowej jest widoczne w przerysowywaniu figur geometrycznych, np. dziecko 3-letnie kopiuje koło, 3–4-letnie – krzyżyk; 5–6-letnie – kwadrat, a 6–7-letnie – trójkąt i spiralę (Schuman 1927, 1968). Większość dzieci w tym okresie ma jeszcze problem z określaniem wielkości i proporcji przedmiotów, uchwyceniem zależności między ich wielkością a odległością od spostrzegającego, co widać np. w rysunkach (brak perspektywy). Wzrasta zdolność różnicowania barw i ich odcieni. Dzieci operują nazwami kolorów podstawowych, ale też wybranych barw pochodnych.

W zakresie **percepcji słuchowej** rozwija się słuch zarówno fonematyczny, jak i muzyczny. Stopniowo wzrasta zdolność rozpoznawania melodii, ale dopiero 5-latki są w stanie utrzymać tonację i rytm melodii (Kamińska 1995). Dzieci, zwłaszcza 6–7-letnie, nabywają też większej świadomości językowej, która przejawia się w umiejętności analizy i syntezy wyrazowej, sylabowej i fonemowej (głoskowej). Na okres przedszkolny przypada tzw. stadium preczytelnicze (Chall 1983), w którym dziecko udaje czytanie, opowiadając własnymi słowami znane mu historie, nazywa wybrane litery alfabetu. Oczywiście niektóre dzieci opanowują umiejętność czytania znacznie wcześniej, korzystając z różnych strategii (fonologicznych, sylabowych, globalnych).

Pamięć dzieci w okresie wczesnego i średniego dzieciństwa ma charakter głównie mimowolny. W okresie przedszkolnym następuje intensywny rozwój zdolności pamięciowych: zwiększenie zakresu i trwałości śladów pamięciowych. W zakresie zapamiętywania prostych bodźców dzieci 3–5-letnie osiągają wyniki zbliżone do osób dorosłych. Zakres pamięci bezpośredniej, krótkotrwałej u dzieci 3-letnich wynosi trzy elementy, a u dzieci 7-letnich – pięć elementów (Włodarski 1996). Rozwijają się pamięć operacyjna. Podstawą zapamiętywania zdażeń są tzw. skrypty, będące reprezentacją zdarzeń. Dzieci zaczynają kategoryzować obiekty, stosując ogólne pojęcia. Są w stanie korzystać z podstawowych strategii pamięciowych,

np. patrzenie na obiekt, powtarzanie, grupowanie. Lepiej zapamiętują informacje, które są połączone z działaniem i codziennymi sytuacjami oraz podawane w sposób wielozmysłowy. Wzrasta zdolność do uczenia się, dzieci przechodzą od uczenia się spontanicznego do reaktywnego (celowego). Dziecko, dążąc do zrozumienia otaczającego je świata, tworzy tzw. **obrazy umysłowe** (Piaget 1967), które są formą kopii rzeczywistości w zarysie (obejmują tylko wybrane cechy obiektu), wyrażaną w sposób symboliczny (przez słowa, gesty, rysunki). Ich rozwój przypada na okres inteligencji przedoperacyjnej, tj. 2–7 r.ż. Podstawowymi czynnościami umysłowymi dzieci przedszkolnych są: porównywanie, szeregowanie (wymagające wykrywania różnic między elementami zbioru), klasyfikowanie (wymagające wykrywania podobieństw), przy czym dzieci opierają się głównie na percepcyjnych cechach obiektów. Pojawiają się umiejętności, które są podstawą tworzenia pojęć w okresie późnego dzieciństwa. Lew Wygotski (1989) nazywa rodzaj myślenia dzieci w tym okresie kompleksowym. Wyróżnione przez Wygotskiego uczenie spontaniczno-reaktywne polega na uczeniu się przez dziecko tego, co chce, przy czym podąża ono za tym, czego chce jego nauczyciel. Kieruje się swoimi zainteresowaniami, ale też włącza się w interesujące je działania dorosłych. Większość dzieci lubi nowe rzeczy i chętnie się ich uczy, zaczyna działać w sposób bardziej zorganizowany i planowy. Pojawia się elastyczność w myśleniu i działaniu oraz synchronizacja tych dwóch aktywności. Dominującą cechą dziecięcego rozumowania jest **egocentryzm poznawczy** – dziecko ujmuje relacje czasowe, przestrzenne i przyczynowe z własnego punktu widzenia, jest przekonane, że inni myślą tak samo jak ono. Wynikiem takiego rozumowania jest pogląd, że wszyscy ludzie powinni postępować zgodnie z jego przekonaniem i wolą, stąd reakcje niezadowolenia i buntu, kiedy tak się nie dzieje. Powszechnie obserwowanymi formami egocentryzmu są animizm i antropomorfizm polegające na przypisywaniu cech istot żywych przedmiotom nieożywionym, zjawiskom przyrodniczym lub cech ludzkich zwierzętom i roślinom. Pod koniec średniego dzieciństwa dziecko z postawy centracji przechodzi do postawy **decentracji poznawczej** (umiejętności wyobrażenia sobie formy przedmiotów z punktu widzenia osoby siedzącej naprzeciwko) oraz **decentracji interpersonalnej** (umiejętności tworzenia w umyśle struktur „poza-ja”, przyjęcia punktu widzenia odmiennego od własnego).

Dziecięcy realizm nadal dominuje w myśleniu dziecka, chociaż pod koniec wieku przedszkolnego u niektórych dzieci obserwujemy przejawy myślenia logicznego i abstrakcyjnego. Teoria Piageta, mimo istotnego wkładu, jaki wniosła w rozumienie rozwoju poznawczego dzieci, spotkała się też z krytyką potwierdzoną empirycznymi dowodami. Główne zarzuty dotyczą niedoceniań możliwości małych dzieci i etapowego charakteru procesu rozwoju. Zmiana procedury badawczej, typu pomiaru, uwzględnienie środowiska społecznego i sposobu interpretacji przez dziecko intencji eksperymentatora znacząco wpływają na otrzymane wyniki, na korzyść dziecka. Dużo młodsze dzieci, niż wykazywał Piaget, z powodzeniem rozwiązywały zadania np. świadczące o rozumieniu zasady zachowania stałości. Badania wskazują też, że zmiany dotyczące funkcji poznawczych następują w sposób mniej gwałtowny i nie mają tak ogólnego charakteru, na jaki wskazują opisane przez Piageta stadia rozwoju (Schaffer 2005).

W ostatnich latach sporo uwagi poświęca się badaniu tzw. **funkcji wykonawczych**, określanym też jako wyższe czynności poznawcze, oraz dziecięcym teoriom umysłu. Rozwój funkcji wykonawczych umożliwia kierowanie działaniem w sposób zaplanowany i celowy. Zdolność hamowania, przełączania uwagi z jednego bodźca na inny, poznawcza elastyczność, planowanie i organizacja czy pamięć robocza są ważnymi wskaźnikami dojrzałości szkolnej. U dzieci między 4 a 6 r.ż. obserwuje się znaczący rozwój wspomnianych

nych wyżej funkcji, przy czym szczytowym okresem osiągnięć rozwojowych w tym zakresie jest czas między 6 a 8 r.ż.

Rozwój **teorii umysłu** w okresie średniego dzieciństwa (a zwłaszcza od 4 r.ż.) umożliwia coraz trafniejsze wnioskowanie o wewnętrznych przeżyciach, intencjach innych na podstawie mowy ciała, słownego opisu, kontekstu sytuacyjnego i własnych doświadczeń. Dziecko zaczyna odróżniać własne przekonania od cudzych, zdaje sobie sprawę, że mogą one być prawdziwe lub fałszywe, dzięki czemu może rozumieć humor i metafory. Ważnym aspektem rozwoju poznawczego jest **rozwój mowy i komunikacji**. W okresie średniego dzieciństwa mowa pełni głównie funkcję komunikacyjną i regulacyjną, stale rozszerza się zakres słownictwa. Dziecko przyswaja średnio ok. 8–10 słów każdego dnia (Clark 1995). Pod koniec tego okresu jego słownik czynny zawiera około 4500 słów, a bierny jest dwukrotnie większy. Zmniejsza się użycie rzeczowników na korzyść czasowników i przymiotników.

Podobnie jak pod koniec wieku poniemowłęczego, dzieci tworzą wiele nowych słów – neologizmów, korzystając z opanowanych już reguł gramatycznych. Okres od 3 do 5 r.ż. nazywa się wiekiem pytań (Szuman 1939), wtedy dziecko zadaje bardzo dużo pytań odnoszących się zarówno do własnej osoby, jak i do otoczenia. Ważne, żeby otoczenie wspomagało to dążenie do poznania i zrozumienia rzeczywistości. Wraz z rozwojem językowym dzieci 4-letnie są zdolne do nazywania relacji przyczynowo-skutkowych. Rozwijają się również tzw. mowa opowieściowa oraz inne zdolności komunikacyjne, np. umiejętność inicjowania i prowadzenia rozmowy, zadawania pytań. Doskonali się słuch fonematyczny, bardzo istotny dla nauki czytania. Dzieci w wieku 4 lat zaczynają identyfikować i słuchowo różnicować dźwięki mowy, tzw. fonemy, oraz słowa, w wieku 5 i 6 lat dostrzegają cechy odróżniające głoski (np. w wyrazach bułka – półka), są też coraz bardziej świadome intonacji i modulacji głosowej, tworzą rymy. Trudności nastręcza im jeszcze wypowiedzianie wyrazów zawierających dwie i więcej spółgłosek w sąsiedztwie.

W tym okresie następuje także dalszy **rozwój zabaw tematycznych**, dzięki którym dzieci mają możliwość wzbogacania słownictwa, uczenia się ról społecznych, zdobywania wiedzy o świecie (Cieszyńska, Korendo 2007). Zabawy polegają na rozbudowywaniu sekwencji czynności, odtwarzaniu zachowania dorosłych. Pięcio- i sześciolatki są zdolne do zabaw wymagających rozumienia i przestrzegania reguł. Symboliczną reprezentację rzeczywistości możemy także obserwować w rysunkach, które są formą ekspresji reprezentacji poznawczej. Dzieci przechodzą od głowonogów do schematu człowieka – prostego, złożonego, a następnie poziomego porządkowania przestrzeni i wreszcie rysunku topograficznego (Harwas-Napierała, Trempała 2007). Mają tendencję do ujawniania subiektywnego stosunku do rysowanych obiektów, a także przedstawiają elementy rzeczywistości, które najlepiej znają, przy czym umieszczają najważniejsze cechy rysowanych obiektów (wzorcowość), potrafią je przekształcać.

Rozwój emocjonalny

Rozwój emocjonalny buduje poszczególne cechy przystosowawcze do życia społecznego, kształtuje cechy będące nieodzownym elementem rozwoju każdego człowieka.

W zakresie rozwoju emocjonalnego, począwszy od 4 r.ż., dzieci coraz lepiej rozpoznają werbalne i niewerbalne wyrazy emocji i używają ich, wzrasta zdolność do refleksji nad przyczynami emocji (głównie zewnętrznymi, mniej mentalnymi) oraz sposobami radzenia sobie z nimi. Bretherton i Beeghly (1982) podają, że dzieci w wieku przedszkolnym rozumieją 125 nazw emocji, dzięki czemu są w stanie różnicować własne przeżycia i komunikować je otoczeniu (Kielar-Turska 2006). Najłatwiej identyfikują radość, smutek, złość, strach,

trudniej ciekawość, wstępną, pychę, bardzo trudne do rozróżnienia jest zaskoczenie. Dzieci w wieku 6 lat zaczynają być świadome różnicy między tym, co czują, a tym, co okazują.

Wraz z dorastaniem dziecka i jego rozwojem emocjonalnym obserwuje się wzrost reakcji związanych z oporem, manifestowaniem swojego „ja”, wyrażaniem słowami swojego niezadowolania lub zadowolenia. Dzieci w wieku przedszkolnym nie są jeszcze emocjonalnie dojrzałe i zrównoważone. Można zaobserwować wzrost znaczenia reakcji słownych i werbalnych i zmniejszaniem się liczby reakcji ruchowych. W późnym okresie wieku przedszkolnego uczniom towarzyszy planowanie czynności i jej inicjacji. Dziecko przewiduje nie tylko intelektualnie ale również emocjonalnie skutki swego działania. W okresie tym dziecko może reagować gniewem i strachem. Dzieci w okresie tym potrafią już częściowo opanować swoją agresję.

Rozwój emocjonalny jest silnie skorelowany z rozwojem poznawczym, zwłaszcza z teorią umysłu, sprawnością językową dziecka (gramatyczne i semantyczne różnicowanie nazw emocji) oraz z jakością oddziaływań wychowawczych (interakcje społeczne z dorosłymi, rodzeństwem i rówieśnikami).

Rozwój społeczno-moralny

Wiek przedszkolny jest kluczowy dla rozwoju kompetencji społecznych, rzutuje bowiem na późniejsze okresy życia. Dzieci, które w tym okresie mają problemy z rozpoznawaniem i wyrażaniem emocji oraz potrzeb, z rozwiązywaniem konfliktów interpersonalnych, w wieku szkolnym przejawiają trudności z nawiązywaniem i utrzymywaniem satysfakcjonujących relacji z innymi i osiągają gorsze wyniki w nauce (Kohn 1977; Kaiser i in. 2000). Pod koniec okresu średniego dzieciństwa dzieci osiągają umiejętność rozwiązywania problemów społecznych, która wymaga od nich opanowania takich zdolności, jak: przetwarzanie informacji społecznych, przyjmowanie cudzej perspektywy, rozważanie różnych sposobów działania (znajomość pomocnych strategii), przewidywanie społecznych konsekwencji oraz ocena efektów działania (Trempeła 2012). Socjalizacja przyczynia się do zmniejszenia zachowań agresywnych (tzw. agresji instrumentalnej i wrogiej). Obserwuje się rozwój wielu zachowań prospołecznych, takich jak: dzielenie się, udzielanie pomocy, współpraca, umiejętność rozwiązywania problemów w relacjach z innymi, zachowania empatyczne. Rozwojowi zachowań prospołecznych sprzyja funkcjonowanie w większej grupie rówieśników, które jest możliwe dzięki uczęszczaniu do przedszkola.

Jest to okazja do nawiązywania kontaktów i opanowywania umiejętności oddziaływania na innych. Tworzą się pierwsze przyjaźnie oparte na wspólnym działaniu, głównie na wielu rodzajach zabawy. Dla kształtowania się relacji przyjacielskich ważna jest wspólna zabawa w udawanie, rozumienie emocji, sprawność językowa i poznawcza. Oprócz kontaktów z realnymi przyjaciółmi dziecko może pozostawać w relacji z przyjacielem wyimaginowanym, np. kiedy czuje się samotne, brak mu towarzyszy do zabaw czy potrzebuje wsparcia, którego nie otrzymuje od otoczenia. Jak pokazują badania, posiadanie takiego przyjaciela może mieć pozytywne skutki: wyższe wyniki w testach społeczno-poznawczych (Taylor, Carlson 1997) oraz większa skłonność do współpracy z rówieśnikami i dorosłymi (Singer, Singer 1990). Starsze dzieci, dzięki rozwojowi zdolności poznawczych, są zdolne do empatyzowania z osobami nieznanymi, z postaciami fikcyjnymi, np. bohaterami bajek czy filmów.

W okresie przedszkolnym kształtuje się **tożsamość płciowa**, wzbogaca się obraz własnej osoby o przekonania, emocje oraz względnie stabilne cechy osobowości. Dzięki rozwojowi układu nerwowego możliwa jest coraz lepsza kontrola własnego zachowania w kontaktach z innymi

(zdolność do samokontroli). Dziecko jest w stanie powstrzymać się od natychmiastowego reagowania na pobudzenie i zaplanować swoje działanie. Dopiero pod koniec tego okresu jest zdolne do odroczenia gratyfikacji, np. potrafi zrezygnować z małej, ale natychmiastowej nagrody na rzecz większej, ale w późniejszym czasie. W tym okresie rozwija się także obraz własnej osoby (pojęcie „ja”) jako zbiór przekonań dotyczących samego siebie, który początkowo jest bardzo konkretny, obejmuje imię i nazwisko, wiek, posiadane rzeczy, codzienne zachowania (Keller i in. 1978), a z czasem także cechy, przekonania i emocje (Eder 1989). W obrazie własnej osoby ważne miejsce zajmuje samoocena (postawa w stosunku do samego siebie), która w dużym stopniu zależy od sądów, które dziecko słyszy na swój temat. Poza odróżnieniem siebie od innych dzieci w tym wieku zaczynają odróżniać działania zamierzone od przypadkowych, dzięki czemu potrafią właściwie ocenić negatywne zachowanie drugiej osoby. Badania wskazują na dużą stabilność cech osobowościowych (zwłaszcza temperamentalnych), które możemy obserwować u dziecka już od pierwszych lat życia, jak np. pewność siebie, wycofanie, agresywność, kontrola zachowania (Roberts, DelVecchio 2000; Caspi i in. 2003; Asendorpf i in. 2008).

Osiągnięciem tego okresu jest intensywny rozwój dziecięcych zabaw: samotnych, równoległych, wspólnych, zespołowych, ruchowych, konstrukcyjnych, tematycznych (w role), dydaktycznych. W wieku przedszkolnym dominują tzw. **zabawy społeczne** wymagające współdziałania, odróżniania fikcji od rzeczywistości i przestrzegania reguł zachowania.

Na wiek przedszkolny przypada też rozwój zabawy symbolicznej, która staje się uporządkowana, polega na odtwarzaniu rzeczywistości oraz wzajemnym dopełnianiu się ról. Z czasem ich miejsce zaczynają zajmować gry i zabawy z regułami. Zabawy pozwalają dzieciom rozwijać wyobraźnię, uczyć się różnych ról i związanych z nimi reguł, poznawać właściwości przedmiotów, ale także wartości, tradycje oraz zwyczaje, rozwijać emocjonalną autonomię i identyfikować się z osobami tej samej płci (np. zabawa w dom, w szkołę, w wieś).

W okresie średniego dzieciństwa dziecięca moralność jest oparta na posłuszeństwie wobec dorosłych i kierowaniu się zasadami **realizmu moralnego**, który polega na nieuwzględnianiu intencji sprawcy i kontekstu czynu, preferowaniu kar ekspiacyjnych (zakazy, pozbawienia, przeniesienia, wydalenia) oraz opowiadaniu się za moralnością immanentną, np. dzieci uważały za bardziej naganne stłuczenie przez nieuwagę 11 filiżanek niż rozbicie jednej filiżanki w sytuacji, kiedy chłopiec chciał skraść konfitury (Piaget 1967). Podobnie jak w poprzednim okresie obserwuje się działania polegające na traktowaniu norm moralnych jako obcych, narzuconych i egzekwowanych przez dorosłych na mocy ich autorytetu. Starsze dzieci podporządkowują się nakazom w celu uzyskania nagrody lub uniknięcia kary. Dzieci w tym wieku potrafią odróżniać dobro od zła, co jest możliwe dzięki rozwojowi poznawczemu i emocjonalnemu, są zdolne do odczuwania poczucia winy (na skutek negatywnej oceny własnego zachowania) i wstydu (reakcja na negatywną ocenę dokonaną przez innych). Od około 4. r.ż. dzieci, dzięki rozumieniu przeżyć innych osób, zaczynają odczuwać wewnętrzną kontrolę, choć nie rozumieją jeszcze istoty nakazów i zakazów (Trempeła 2012).

Proces przyswajania, uczenia się norm moralnych dokonuje się stopniowo i przebiega łącznie z rozwojem uczuć społeczno-moralnych. Jeśli uświadomieniu moralnemu towarzyszą głębokie przeżycia uczuciowe natury społeczno-moralnej, dziecko przyswaja je chętnie i włącza do działania jako pewne drogowskazy postępowania. W sferze rozwoju różnice między dziećmi bywają znaczne, bowiem zależą od otoczenia społecznego, a także od metod systematycznego oddziaływania.

Kamienie milowe rozwoju, czyli najważniejsze osiągnięcia rozwojowe wieku przedszkolnego (oprac. na podstawie Trempała 2007, 2012; Cieszyńska, Korendo 2007):

Rozwój ruchowy:

podskakiwanie na jednej nodze, galopowanie

- ruchy szybsze, bardziej wytrzymałe, płynne i harmonijne, utrzymywanie równowagi
- rzucanie i chwytanie piłki w sposób skoordynowany
- wspinanie się po drabince
- bujanie się na huśtawce
- jazda na rowerku czterokołowym, dwukołowym
- wykonywanie wymagających precyzji ruchów narzędziowych (praksji), np. rysowanie, malowanie pędzlem, wiązanie sznurówki, nawlekanie igły, cięcie nożyczkami

Rozwój poznawczy

stadium przedoperacyjne rozwoju inteligencji (wg Piageta)

- przechodzenie od uczenia spontanicznego do uczenia pod kierunkiem, tzw. reaktywnego (wg Wygotskiego)
- rozwój integracji sensomotorycznej, zwłaszcza wzrokowo-ruchowej
- rozwój słuchu fonematycznego i muzycznego
- stadium precyzyjne
- rozwój takich operacji umysłowych, jak: szeregowanie systematyczne i klasyfikowanie hierarchiczne, które stanowią podstawę tworzenia pojęć w młodszym wieku szkolnym
- przejście od dziecięcego egocentryzmu (postawy centracji) do postawy decentracji w ujmowaniu relacji z otoczeniem
- rozwój teorii umysłu – odróżnianie przekonań własnych od cudzych, świadomość prawdy i fikcji (rozumienie zachowania innych, humoru, metafor)
- używanie wielu słów i symboli do komunikacji
- doskonalenie mowy opowieściowej
- rysowanie bogatych w szczegóły obrazków
- rozwój umiejętności związanych z gotowością szkolną

Rozwój emocjonalny

używanie czasowników do określania emocji

- określanie przyczyn emocji własnych i cudzych, opanowanie reguł mimicznej ekspresji emocji
- stosowanie strategii radzenia sobie z przejawami negatywnych emocji (zwłaszcza złości i strachu)

Rozwój społeczny

- wzrost niezależności w zakresie samoobsługi
- wzrastające poczucie autonomii i kontroli nad otoczeniem
- rozwój zabawy symbolicznej, zabawy w role, zabawy i gry z regułami

Rozwój moralny

- okres realizmu moralnego (wg Kohlberga)

Rozwój osobowości

ustalenie tożsamości płciowej

- wzrost zdolności do samokontroli
- zdolność do odroczenia gratyfikacji
- wzbogacenie obrazu „ja” o przekonania, emocje oraz względnie stabilne cechy osobowości

3. Dojrzałość szkolna dziecka

Pojęciem **dojrzałość szkolna** określa się osiągnięcie przez dziecko takiego poziomu rozwoju fizycznego, emocjonalno-społecznego oraz intelektualnego, które czyni je wrażliwym na systematyczne nauczanie i wychowanie w pierwszej klasie szkoły podstawowej (Szuman 1962) oraz które umożliwi mu podjęcie różnorodnych obowiązków, jakie niesie ze sobą pójście do szkoły. W literaturze często zamiennie używa się pojęć „dojrzałość szkolna” oraz „gotowość szkolna”. Dzieje się tak w wyniku potocznej zbieżności tych terminów. W tym miejscu należałoby jednak zróżnicować te dwa odmienne pojęcia. Podstawę do ich rozróżnienia stanowi samo rozumienie procesu dojrzewania oraz roli uczenia się w procesie rozwojowym. Według Wilgockiej-Okoń termin „gotowość szkolna” opiera się na założeniu, że dziecko osiąga odpowiedni poziom przygotowania do nauki w wyniku ćwiczeń, zamierzonych oddziaływań dążących do kształtowania się odpowiednich umiejętności oraz właściwości sprzyjających nauce szkolnej. Natomiast pojęcie „dojrzałość szkolna” ma podstawy biologiczne i wiąże się ze spontanicznym faktem dojrzewania fizycznego, psychicznego i emocjonalnego dziecka (Wilgocka-Okoń 1972). Ogranicza się tu zatem znaczenie oddziaływań zewnętrznych na dziecko. Dojrzałość szkolną określa się zatem jako „wynik procesu rozwojowego, jakim jest dojrzewanie mające charakter czysto biologiczny, niezależny od czynników zewnętrznych. Natomiast gotowość szkolna tworzy się podczas procesów wychowania, nauczania i uczenia się” (Brejnak 2008). Gotowość szkolna odnosi się do wszystkich opisanych wyżej sfer rozwoju: motorycznej, poznawczej (umysłowej) oraz emocjonalno-społecznej. Można ją podzielić na następujące kategorie (Brzezińska i in. 2008):

1) **gotowość psychomotoryczna** oznacza, że ruchy dziecka są płynne, skoordynowane, sprawnie posługuje się ono narzędziami, takimi jak ołówek, pędzel, nożyczki, do czego jest potrzebna dobra koordynacja wzrokowo-ruchowa; prawidłowo artykułuje głoski, jest zdolne do analizy i syntezy wzrokowej i słuchowej zdań i wyrazów; potrafi przez dłuższy czas koncentrować się na zadaniu; ma prawidłowo rozwinięte zdolności pamięciowe, orientację w schemacie ciała własnego i drugiej osoby;

2) **gotowość słownikowo-pojęciowa** oznacza, że dziecko posługuje się bogatym znaczeniowo słownictwem, ma duży zasób informacji odnoszących się do najbliższego otoczenia i tzw. wiedzy ogólnej, potrafi używać słów/zdań adekwatnie do sytuacji; ma dobrze rozwiniętą mowę opowieściową (tworzenie opowiadań), potrafi zwerbalizować swoje wewnętrzne przeżycia (emocje i myśli), wykonuje takie operacje umysłowe, jak: klasyfikowanie, wnioskowanie, uogólnianie; poprawnie posługuje się symbolami;

3) **gotowość emocjonalno-motywacyjna** oznacza, że dziecko potrafi zakomunikować swoje emocje adekwatnie do kontekstu sytuacyjnego, zna zasady społecznego współżycia w grupie rówieśniczej i przestrzega ich; jest samodzielne w zakresie samoobsługi, podejmuje i potrafi wytrwale kontynuować wysiłek fizyczny i umysłowy; podporządkowuje się poleceniom osób dorosłych; znosi stany napięcia, frustracji potrzeb; umie odroczyć gratyfikację; jest zainteresowane otoczeniem, zarówno społecznym, jak i przedmiotowym, lubi odkrywać nowe zjawiska; samodzielnie poszukuje rozwiązań trudności i zna różne strategie radzenia sobie z problemami.

Badaniem gotowości szkolnej obejmuje się dzieci, które w kolejnym roku szkolnym rozpoczynają – w naukę szkole (pierwsza klasa szkoły podstawowej). Badanie to może przeprowadzić zarówno psycholog, jak i nauczyciel wychowania przedszkolnego w zależności od doboru metod badawczych. Nauczyciele mają do dyspozycji różne materiały do przeprowadzenia badania gotowości szkolnej, również te dołączone do pakietów edukacyjnych, zawierające wskaźniki rozwojowe adekwatne do wymagań zawartych w podstawie programowej. Z kolei psycholog dysponują wieloma testami badającymi kompetencje niezbędne do rozpoczęcia edukacji szkolnej: percepcję wzrokową, słuchową, koordynację wzrokowo-ruchową, lateralizację, dojrzałość umysłową, umiejętności społeczne, dojrzałość emocjonalną.

4. Osiągnięcia dziecka na koniec wychowania przedszkolnego i przykładowe aktywności

(w odniesieniu do punktów podstawy programowej wychowania przedszkolnego z dn.14.02.2017 r.)

I. Fizyczny obszar rozwoju dziecka

I.1. zgłasza potrzeby fizjologiczne, samodzielnie wykonuje podstawowe czynności higieniczne

- rozumie konieczność systematyczności w zakresie czynności higienicznych oraz powtarzalności w określonych sytuacjach
- wdraża się do samokontroli czystości własnego ciała i dbałości o estetykę wyglądu
- doskonali umiejętność dokładnego mycia zębów, dbania o czystość przyborów do mycia; rozumie konieczność oszczędnego korzystania z wody podczas czynności higienicznych
- rozumie znaczenie dbałości o higienę oraz dostrzega zagrożenia wynikające z jej nieprzestrzegania; jest świadome, że wiele chorób przenosi się przez brudne ręce, wspólne przybory do higieny (pogadanki, rozmowy kierowane, historyjki obrazkowe, spotkanie z pielęgniarką, lekarzem)
- samodzielnie korzysta z toalety z przestrzeganiem zasad higieny i zachowania (spuszczanie wody, respektowanie prawa do intymności, każdorazowe mycie rąk po czynności fizjologicznej)
- reaguje na nieprawidłowe zachowania innych oraz zgłasza, jeżeli łazienka nie spełnia wymogów porządku i higieny
- korzysta z zapisów umieszczonych w harmonogramie dnia, dotyczących czynności higienicznych wykonywanych w stałych porach dnia i określonych sytuacjach (wykorzystanie zapisu symbolicznego, wyrazów do globalnego czytania, zapisów literowych)
- uczestniczy w opracowaniu graficznym reguł, których należy przestrzegać podczas czynności higienicznych (umowne znaki, ikony)
- bierze udział w kontroli poprawności wykonywania czynności higienicznych przez inne dzieci (pełnienie dyżurów)

I.2. wykonuje czynności samoobsługowe: ubieranie się i rozbieranie, w tym czynności precyzyjne, np. zapinanie guzików, wiązanie sznurowadeł

- szybko i sprawnie przebiera się, z przestrzeganiem właściwej kolejności wykonywanych czynności (zapinanie guzików, suwaków, przewracanie ubrań na prawą stronę, próby zapinania pasków i wiązania sznurówek, zakładanie szalików)
- pilnuje i właściwie odkłada ubrania w przedszkolu, w domu oraz podczas wychodzenia do miejsc użyteczności publicznej (wycieczki)
- potrafi samodzielnie wiązać sznurowadła na kokardkę
- umiejętnie składa ubrania (np. kostium gimnastyczny, ubrania w szatni)

działania dodatkowe:

- właściwie dobiera ubrania w zależności od pory roku i warunków atmosferycznych (karty pracy – przyporządkowywanie graficzne, odgrywanie scenek), dba o czystość i estetykę własnego ubioru; kształtuje swój gust w ubieraniu (dobieranie kolorów ubrań)
- udziela pomocy innym dzieciom

I.3. spożywa posiłki z użyciem sztućców, nakrywa do stołu i sprząta po posiłku

- przestrzega zasad kulturalnego zachowania przy stole i buduje miłą atmosferę przez: częstowanie innych, nakładanie odpowiedniej ilości, okazywanie szacunku osobom starszym, stosowanie form grzecznościowych
 - stosuje właściwe techniki posługiwania się łyżką i widelcem: prawidłowy chwyt, umiejętne nabieranie potraw
 - uczy się bezpiecznie korzystać z noża (krojenie owoców lub warzyw do sałatki, smarowanie masłem)
 - prawidłowo, estetycznie nakrywa do stołu w sytuacjach codziennych i podczas okazjonalnych poczęstunków (pełnienie dyżurów, układanie kompozycji kwiatowych, układanie serwetek)
 - dostrzega nieprawidłowe zachowania u innych i reaguje na nie w adekwatny sposób
 - prawidłowo posługuje się nożem i widelcem podczas posiłków
 - podejmuje próby samodzielnego nakładania sobie potraw, nalewania zupy np. z wazy czy wlewania napoju do kubka
 - odpowiedzialnie pełni dyżury podczas posiłków (pomoc w nakrywaniu)
 - sprząta po posiłku (odnoszenie naczyń i sztućców, przysuwanie krzesła, kontrolowanie, czy zostawia się porządek)
- ### działania dodatkowe:
- uczestniczy w zajęciach kulinarnych z przestrzeganiem zasad higieny i bezpieczeństwa (wykonywanie np. sałatki, mazurka, pizzy)

I.4. komunikuje potrzebę ruchu, odpoczynku itp.

- rozpoznaje i nazywa swoje potrzeby związane z odpoczynkiem, ruchem, głodem, pragnieniem itp.
- informuje o swoich potrzebach w sposób akceptowany społecznie, kulturalny, adekwatny do okoliczności, dostosowuje formy do własnych umiejętności i możliwości odbiorcy
- informuje opiekunów o własnych potrzebach i trudnościach; szuka skutecznych rozwiązań (metody aktywizujące: symulacje, drama, planowanie przyszłości)

I.5. uczestniczy w zabawach ruchowych, w tym rytmicznych, muzycznych, naśladowczych, z przyborami lub bez nich; wykonuje różne formy ruchu: bieżne, skoczne, z czworakowaniem, rzutne

- systematycznie uczestniczy w organizowanych zabawach ruchowych w sali i na świeżym powietrzu, zajęciach gimnastycznych/fizycznych (zabawy swobodne, zabawy ruchowe również z elementami współzawodnictwa zespołowego, zabawy ruchowo-naśladowcze, opowieści ruchowe, improwizacje ruchowe, ćwiczenia gimnastyczne, rozgrywki, spartakiady, zabawy terenowe)
- wykonuje ćwiczenia zgodnie z pokazanym sposobem lub instrukcją słowną (zabawy bieżne, skoczne, ćwiczenia z elementami czworakowania i rzutu)
- właściwie korzysta z przyborów i sprzętów do ćwiczeń
- kształtuje umiejętności samokontroli podczas wykonywania ćwiczeń, reguluje oddech, radzi sobie ze zmęczeniem

działania dodatkowe:

- przestrzega zasad zachowania zapewniających porządek i bezpieczeństwo podczas zabaw ruchowych, ćwiczeń gimnastycznych, dostrzega ewentualne zagrożenia, nieprawidłowe zachowania innych (reagowanie na sygnały, przestrzeganie regulaminu korzystania z sali gimnastycznej, sprawne przebieranie się w odpowiedni strój, przestrzeganie zasad zdrowej rywalizacji)
- zgodnie współdziała podczas zabaw ruchowych (ustawianie się w rzędzie, w kole, parami, w gromadkach o określonej liczebności, wykonywanie ćwiczeń w parze, w zespole, respektowanie roli kapitana drużyny podczas rozgrywek zespołowych)

I.6. inicjuje zabawy konstrukcyjne, majsterkuje, buduje, wykorzystując zabawki, materiały użytkowe, w tym materiał naturalny

- wykorzystuje poznane właściwości różnych materiałów oraz reguły tworzenia stabilnych budowli, konstruowania pojazdów latających, pływających, kołowych
- tworzy konstrukcje płaskie i przestrzenne oraz kompozycje z różnorodnego materiału, wykorzystuje właściwe sposoby łączenia, montowania (materiały przyrodnicze, recyklingowe, plastyczne, spożywcze)
- tworzy zespołowe wieloetapowe konstrukcje: planuje, gromadzi materiały, tworzy, ustala sposób ekspozycji (realizacja projektów, tworzenie makiet)
- doskonalą umiejętności tworzenia konstrukcji, prac plastyczno-technicznych według instrukcji słownych, obrazkowych
- wykonuje prace plastyczne z papieru, zwracając uwagę na precyzyjne składanie, zaginanie (modele samolotów, kwiaty – składanie techniką origami)
- wykorzystuje zgromadzone i wyeksponowane w sali różnorodne materiały do samodzielnego działania, tworzenia według swoich pomysłów, z własnej inicjatywy
- wykonuje prace plastyczno-techniczne z przestrzeganiem zasad: oszczędnego gospodarowania materiałem, właściwego organizowania miejsca pracy i sprzątnięcia po jej zakończeniu
- kształtuje poczucie sprawstwa i skuteczności przez realizowanie projektów, pokonywanie trudności i osiąganie zamierzonych efektów

działania dodatkowe:

- rozpoznaje podstawowe materiały (drewno, tektura, plastik, metal) i poznaje podstawowe zasady oraz sposoby ich łączenia
- wykorzystuje zjawiska fizyczne do zabaw konstrukcyjnych, np. siły wydobywającego się z balonu powietrza w modelu rakiety, zjawiska powstawania cienia do zabaw teatralnych i budowy uproszczonego modelu zegara słonecznego

- dostrzega związki przyczynowo-skutkowe, prawidłowości podczas przeprowadzania doświadczeń i eksperymentów badających właściwości materiałów, zjawiska fizyczne, np. właściwości magnesu, pływanie i tonięcie przedmiotów w wodzie, unoszenie się w powietrzu przedmiotów o różnym kształcie i różnej masie, zmiany odwracalne i nieodwracalne; wykorzystuje zdobyte doświadczenia w tworzeniu własnych konstrukcji

I.7. wykonuje czynności, takie jak: sprzątanie, pakowanie, trzymanie przedmiotów jedną ręką i oburącz, małych przedmiotów z wykorzystaniem odpowiednio ukształtowanych chwytów dłoni, używa chwytu pisarskiego podczas rysowania, kreślenia i pierwszych prób pisania

- utrwała prawidłowy chwyt i napięcie mięśni podczas posługiwania się: łyżką, narzędziami pisarskimi, pędzlem, nożyczkami
- dostosowuje napięcie mięśniowe i siłę nacisku do narzędzia (flamaster, ołówek, pędzel, patyczek z tuszem)
- rysuje, maluje formy koliste w kierunku przeciwnym do ruchu wskazówek zegara
- doskonalą sprawność manualną podczas wykonywania ćwiczeń graficznych oraz utrwała właściwy kierunek kreślenia od lewej strony do prawej, od góry do dołu (kreślenie dróg w labiryntach, szlaczków po śladzie i bez, odrysowywanie szablonów, kalkowanie przez kalkę techniczną)
- zwiększa samokontrolę wykonywanego ruchu graficznego (obrysowywanie szablonów, kreślenie w labiryntach)
- prawidłowo układa rękę podczas kreślenia oraz przyjmuje właściwą postawę ciała (samokontrola)
- kreśli wzory, szlaczki w liniaturze, z zachowaniem regularnego odstępu między elementami graficznymi (ćwiczenia dostosowane do indywidualnych możliwości i predyspozycji dziecka)
- wykazuje się sprawnością rąk oraz koordynacją wzrokowo-ruchową podczas zabaw ruchowych, ruchowo-naśladowczych, manipulacyjnych, rozgrywek sportowych (wykonywanie określonych ruchów, rzucanie, łapanie, toczenie, celowanie, przenoszenie przedmiotów małych i dużych o różnym ciężarze, układanie i sortowanie drobnych przedmiotów za pomocą różnych chwytów dłoni i palców)
- wykonuje różne prace zwiększające sprawność manualną i koordynację wzrokowo-ruchową: plastyczne, konstrukcyjne, kulinarne (mozaiki, przybijanki, wycinanie po linii i samodzielne, różnorodne techniki plastyczne, kompozycje przestrzenne i płaskie, origami, nauka posługiwania się nożem podczas krojenia owoców i warzyw, smarowania kanapek)
- uczy się wykonywania prostych prac porządkowych (posługiwanie się zmiotką i szufelką)

I.8. wykonuje podstawowe ćwiczenia kształtujące nawyk utrzymania prawidłowej postawy ciała

- rozumie konieczność dbania o własną sprawność fizyczną przez rozwijanie różnorodnych umiejętności i predyspozycji motorycznych
- jest świadome, że nabywanie sprawności fizycznej wymaga systematycznych ćwiczeń, wytrwałości, przełamywania słabości, treningu w określonych dyscyplinach sportu
- systematycznie wykonuje ćwiczenia fizyczne (m.in. ćwiczenia kształtujące, równoważne, bieżne, z elementami zwisu, podparcia, czołgania, mocowania)

I.9. wykazuje sprawność ciała i koordynację w stopniu pozwalającym na rozpoczęcie systematycznej nauki czynności złożonych, takich jak czytanie i pisanie

- zwiększa płynność, koordynację i świadomość ruchów całego ciała (improwizacje ruchowe do muzyki, taniec indywidualny i w parze, taniec ze wstążką, chustą, ćwiczenia gimnastyczne ogólnorozwojowe, chodzenie po równoważni, stopa za stopą, zastyganie w bezruchu)

II. Emocjonalny obszar rozwoju dziecka

II.1. rozpoznaje i nazywa podstawowe emocje, próbuje radzić sobie z ich przeżywaniem

- posługuje się określeniami dotyczącymi stanów emocjonalnych – jestem wesoły, zły, jest mi smutno, cieszę się (codzienne sytuacje, literatura, scenki dramatowe, przedstawienia teatralne, ilustracje)
- poznaje siebie, dostrzega odmiennosć i niepowtarzalność każdej osoby (zabawy dramatowe, literatura dziecięca, pacynki – uczucia, spotkania z seniorami)
- kontroluje swoje zachowania podczas zabawy, pracy i odpoczynku; rozumie, że nadmierny śmiech, głośny krzyk mogą przeszkadzać innym
- powstrzymuje się od okazywania negatywnych emocji, np. płaczu w chwilach niepowodzenia (codzienne sytuacje, zabawy swobodne, zabawy z elementem rywalizacji)
- werbalizuje swoje myśli i oczekiwania, stany emocjonalne (codzienne rozmowy prowadzone z dzieckiem w taki sposób, aby miało możliwość wypowiedzenia się)
- stosuje poznane sposoby rozwiązywania konfliktów na drodze dialogu i kompromisów (zabawy dramatowe, literatura, codzienne sytuacje zabawowe i zadaniowe)

II.2. szanuje emocje swoje i innych osób

- dokonuje oceny zachowań swoich i innych osób na podstawie obserwacji i odniesienia do kodeksu norm i zachowań (rozmowy w „kręgu”, zabawy naśladowcze, literatura, zabawy dydaktyczne)
- kształtuje własną niezależność emocjonalną, nie ulega naciskom oraz negatywnym wzorcom zachowań (codzienne sytuacje, zabawy swobodne i organizowane, scenki sytuacyjne, przedstawienia teatralne, literatura)
- odróżnia emocje, nazywa je i rozumie, że każdy ma prawo do ich odrębnego odczuwania (sytuacje codzienne, rozmowy na temat postaci fikcyjnych i realistycznych, zabawy swobodne)
- rozumie i akceptuje fakt, że wszystkie emocje są potrzebne, nie ma złych i dobrych (sytuacje codzienne, scenki sytuacyjne, literatura, własny przykład, pokaz i obserwacja)
- przestrzega kulturalnego odnoszenia się do innych, używania zwrotów grzecznościowych w codziennych sytuacjach

II.3. przeżywa emocje w sposób umożliwiający mu adaptację w nowym otoczeniu, np. w nowej grupie dzieci, nowej grupie starszych dzieci, a także w nowej grupie dzieci i osób dorosłych

- stosuje adekwatne do sytuacji zachowania podczas kontaktów z innymi osobami, rozumie, że należy liczyć się z ich uczuciami i potrzebami (kontakty z rówieśnikami, literatura dziecięca, zabawa swobodna i organizowana, zabawy dramatowe)

- dostrzega skutki i ponosi odpowiedzialność za zachowania nieakceptowane przez innych (codzienne sytuacje, literatura, ilustracje, historyjki obrazkowe, scenki teatralne z wykorzystaniem sylwet i pacynek)
- dokonuje wyborów i przeżywa pozytywne efekty własnych działań (codzienne sytuacje, pełnienie dyżurów, zabawy swobodne, uroczystości przedszkolne i rodzinne)
- przestrzega zasad i norm obowiązujących w grupie rówieśniczej i kontaktach z dorosłymi (kodeks grupy i rodziny, literatura dziecięca, obrazy, historyjki)
- korzysta ze znanych sposobów okazywania emocji, szczególnie tych nieprzyjemnych jak złość, czy strach; potrafi je zakomunikować w sposób zrozumiały dla dzieci i dorosłych tak, aby nie krzywdzić, nie obrażać innych (samodzielne doświadczenia, rozmowy, zabawy swobodne i organizowane, pokaz, obserwacja)

II.4. przedstawia swoje emocje i uczucia, używając charakterystycznych dla dziecka form wyrazu

- dobiera odpowiednie formy i znaki na wyrażenie stanu emocjonalnego (korzystanie ze znaków graficznych „buźki – emocje”, opowiadanie, rozmowa, rysunek, korzystanie z „kącika ciszy”)
- podejmuje dyskusje z rówieśnikami lub dorosłymi (rozmowa, „burza mózgów”, „sąd koleżeński”)
- uważnie słucha i analizuje wypowiedzi innych podczas rozmowy swobodnej i modelowanej
- dokonuje oceny postępowania swojego lub innych, z zastosowaniem odpowiednich określeń – umiejętność odróżniania zachowań nagannych od pozytywnych (literatura dziecięca, rozmowy w kręgu, codzienne sytuacje)
- prezentuje za pomocą mimiki i gestów stany emocjonalne (pantomima, zabawy dramowe, literatura, zabawy tematyczne)
- z własnej inicjatywy podejmuje działania sprawiające radość innym (sytuacje codzienne: pomoc, pocieszanie, drobne upominki; aktywny udział w uroczystościach przedszkolnych, podejmowanie i wywiązywanie się z zadań i obietnic – dyżury, organizacja zabawy)

II.5. rozstaje się z rodzicami bez lęku, ma świadomość, że rozstanie takie bywa dłuższe lub krótsze

- zna i rozumie obowiązki wszystkich członków rodziny i konieczność ich wypełniania (rozmowy, literatura dziecięca, filmy edukacyjne)
- radzi sobie samodzielnie w trudnych sytuacjach życiowych i przewiduje skutki swoich zachowań (zabawy dramowe, rozmowy, dyskusje, kończenie opowiadań i wyciąganie wniosków)
- obdarza uwagą dorosłych i rozumie, co mówią i czego oczekują
- interesuje się pracą zawodową rodziców i okazuje szacunek dla ich codziennego wysiłku (literatura dziecięca, ilustracje, codzienne sytuacje rodzinne, uroczystości przedszkolne z udziałem rodziny)

II.6. rozróżnia emocje i uczucia przyjemne i nieprzyjemne, ma świadomość, że odczuwają i przeżywają je wszyscy ludzie

- rozumie znaczenie niektórych powiedzeń, np. „Nie czyń drugiemu, co tobie niemiłe” i postępuje zgodnie z ich znaczeniem (codzienne sytuacje, literatura, filmy edukacyjne, historyjki obrazkowe, „kodeks zachowań przedszkolaka”)
- przeciwstawia się przemocy fizycznej i emocjonalnej; przyzwyczajają się do rozwiązywania konfliktów na drodze dyskusji, wyjaśnień, argumentowania swoich racji (np. prowadzenie rozmowy)

wy, informowanie dorosłych, literatura, zabawy dramowe, zabawy tematyczne, zabawy swobodne, „Kodeks przedszkola”)

- ponosi odpowiedzialność za własne zachowania i wypowiedziane słowa do innych osób (dotrzymywanie obietnic, wywiązywanie się z obowiązków)
- wyraża współczucie i zrozumienie dla problemów innych osób poprzez okazywanie zainteresowania, podjęcie rozmowy czy pomocy (codzienne sytuacje, literatura, scenki dramowe)
- opisuje emocje towarzyszące codziennym zdarzeniom, rozumie wartość informacji, których mu te emocje dostarczają (pantomima, scenki dramowe, obserwacje, literatura, przedstawienia teatralne)

II.7. szuka wsparcia w sytuacjach trudnych dla niego emocjonalnie; wdraża swoje własne strategie, wspierane przez osoby dorosłe lub rówieśników

- uważnie słucha i analizuje treści przekazywane przez rozmówców dotyczące sposobów rozwiązania sytuacji trudnych (rozmowa, literatura, scenki dramowe, codzienne sytuacje, ilustracje, własne prace plastyczne)
- stosuje poznane i dostępne w najbliższym otoczeniu sposoby służące wsparciu w trudnej sytuacji (podejmowanie rozmowy, poszukiwanie zajęcia rozładującego napięcie, nazywanie uczucia, wykonanie pracy plastycznej)
- zwraca się o pomoc do innych w sytuacjach trudnych
- śmiało mówi o swoich emocjach w sytuacjach trudnych, konfliktowych, wyzbywa się strachu przed ujawnieniem takich emocji, jak: smutek, żal, rozczarowanie, wstyd (sytuacje okolicznościowe, codzienne rozmowy, zabawy swobodne i organizowane, literatura, przedstawienia teatralne)
- podejmuje próby pogodzenia się z porażką, czy przegraną, cieszy się sukcesem innych (zabawy z elementem współzawodnictwa, quizy, konkursy, wybory dyżurnych, literatura, historyjki obrazkowe)

II.8. zauważa, że nie wszystkie przeżywane emocje i uczucia mogą być podstawą do podejmowania natychmiastowego działania, panuje nad nieprzyjemną emocją, np. podczas czekania na własną kolej w zabawie lub innej sytuacji

- dokonuje wyborów i przeżywa pozytywne skutki własnych działań (codzienne sytuacje, zabawy swobodne i tematyczne, literatura dziecięca, filmy edukacyjne, przedstawienia teatralne)
- potrafi dokonać oceny sytuacji, w której się znalazło; akceptuje ją, jeśli nie jest dla niego lub innych krzywdząca (mierzenie się z przegraną, porażką, niezaproszeniem do zabawy)
- ma pozytywny stosunek do zdarzeń i sytuacji; rozumie, że nie zawsze może być pierwsze i najlepsze w każdej dziedzinie
- poznaje swoje mocne i słabe strony, wykorzystuje wiedzę o sobie w codziennych sytuacjach (pomoc innym w tym, co jest dla nas możliwe, prośenie o pomoc w sytuacji trudnej)
- pokonuje własne słabości i poznaje lęki (literatura, scenki dramowe, bajki terapeutyczne, codzienne sytuacje, np. udział w zakupach)
- umacnia wiarę we własne możliwości, buduje pozytywny obraz własnej osoby i poczucie własnej wartości (podejmowanie zadań na rzecz innych i wywiązywanie się z nich, ponoszenie odpowiedzialności za własne działania, np. dyżury)
- kieruje się rozważą, namysłem przed podjęciem decyzji czy działania; uczy się spokojnej oceny sytuacji (obserwacja, przykład z literatury czy życia, drama)

II.9. wczuwa się w emocje i uczucia osób z najbliższego otoczenia

- potrafi rozpoznawać i nazywać emocje innych osób (scenki dramatowe, literatura, ilustracje)
- poszukuje takich sposobów rozwiązywania konfliktów, aby uwzględniały potrzeby obu stron – strategia wygrana – wygrana (codzienne sytuacje, literatura, scenki dramatowe, teatralne, „sąd koleżeński”)
- czerpie radość ze sprawiania przyjemności innym, np. rezygnacja z czegoś na rzecz drugiej osoby (codzienne kontakty, uroczystości, zajęcia)
- docenia trud i pracę innych osób, szanuje ich wytwory (wystawki prac dziecięcych, opowiadania własne, udział w przedstawieniach, koncertach)
- dba o swój wygląd, dostrzega piękno wokół siebie (codzienne czynności samoobsługowe, sprzątanie miejsca pracy i zabawy)
- ponosi odpowiedzialność za rzeczy stanowiące wspólną własność (zabawki w przedszkolu) oraz pożyczone od rówieśników (dbanie, oddanie)
- wspiera innych, gdy przeżywają nieprzyjemne emocje, cieszy się z ich sukcesów i radości – gratulowanie zwycięzcy, składanie życzeń (sytuacje okolicznościowe, zajęcia dowolne, literatura, scenki dramatowe, pokaz i obserwacje)

II.10. dostrzega, że zwierzęta posiadają zdolność odczuwania, przejawia w stosunku do nich życzliwość i troskę

- interesuje się zwierzętami żyjącymi w bliższym i dalszym otoczeniu, poznaje ich zwyczaje i sposób życia (obserwacje, ilustracje, literatura, filmy edukacyjne, historyjki obrazkowe)
- prawidłowo reaguje na zauważone zagrożenie lub wyrządzaną krzywdę zwierzętom (codzienne sytuacje, literatura, ilustracje, zdjęcia)
- poznaje miejsca, w których żyją zwierzęta dzięki lub bezdomne oraz sposoby zachowania i niesienia im pomocy (wycieczka do Zoo, do schroniska, spotkanie z weterynarzem lub wolontariuszem pracującym w schronisku, ilustracje, filmy edukacyjne, literatura)
- podejmuje się pomocy potrzebującym zwierzętom, np. ptakom podczas mroźnej zimy (dokarmianie, wystawienie karmnika, zachowanie spokoju)
- poznaje przepisy prawne dotyczące praw zwierząt i organizacje, które pomagają zwierzętom – OTOP, WWF, Towarzystwo Opieki nad Zwierzętami itp. (zajęcia organizowane, projekty, spotkania z ekspertami i wolontariuszami)

II.11. dostrzega emocjonalną wartość otoczenia przyrodniczego jako źródła satysfakcji estetycznej

- dostrzega różnorodność obiektów i krajobrazów (ilustracje, zdjęcia, albumy, literatura, malarstwo)
- interesuje się obserwowanymi zjawiskami przyrodniczymi, potrafi je nazywać i przeżywać (obserwacje przyrodnicze, obrazy, literatura, zdjęcia, własne wytwory plastyczne)
- rozumie znaczenie przyrody dla człowieka, jako miejsca wypoczynku i relaksu (spacery, wycieczki, ilustracje, zdjęcia, obrazy)
- dostrzega wpływ działalności człowieka na przyrodę – zanieczyszczenie powietrza, wody i gleby, odpady, zmiany klimatyczne (literatura, spotkania z ekspertami, spacery i wycieczki, filmy edukacyjne, zdjęcia)
- prawidłowo reaguje na negatywne zmiany w otoczeniu przyrodniczym poprzez aktywny udział w oszczędzaniu jej zasobów, np. oszczędzanie wody i energii (codzienne zachowania, zdjęcia, informacje, filmy edukacyjne, spotkania z ekspertami)

- podejmuje działania chroniące zasoby przyrodnicze, np. segregacja odpadów, wykorzystywanie sposobów zmniejszania ich ilości (zachowania z codziennego życia, udział w akcjach „sprzątanie świata”, ilustracje, filmy edukacyjne, plakaty)
- aktywnie wpływa na zmiany w swoim otoczeniu poprzez sadzenie krzewów, kwiatów, zakładanie ogródków czy „zielonych oaz” (prace gospodarcze na terenie sali i ogrodu przedszkolnego, metoda projektu, instrukcje i objaśnienia)

III. Społeczny obszar rozwoju dziecka

III.1. przejawia poczucie własnej wartości jako osoby, wyraża szacunek wobec innych osób i przestrzegając tych wartości, nawiązuje relacje rówieśnicze

- ma świadomość, że bogactwo nie stanowi o sukcesie, szczęściu i wartości człowieka (baśnie i legendy)
- odczuwa empatię oraz chęć udzielenia wsparcia osobom słabszym i potrzebującym pomocy; odczuwa satysfakcję z faktu dzielenia się lub obdarowywania innych (rozmowy kierowane, akcje charytatywne, zbiórki na rzecz potrzebujących, kartki świąteczne, koncerty, przedstawienia)
- wyraża krytykę wobec przejawów nierównego traktowania, wyszydzania czy szykanowania (rozmowy kierowane, ocena postępowania postaci literackich)
- dostrzega potrzeby osób w najbliższym otoczeniu i umiejętnie wspiera je, włącza do zabaw lub działań adekwatnie do możliwości oraz sprawności
- rozumie, że rodziny w których wychowują się dzieci, mogą mieć odmienne zwyczajne, tradycje i status materialny (niezazdroszczenie, nieszykanowanie, równoprawne traktowanie, nieprzechwalanie się w celu zaimponowania innym oraz wyrażanie krytyki wobec takich zachowań)
- dostrzega sytuacje bezpodstawnego eliminowania dzieci z zabawy lub uczestnictwa w działaniach, namawiania się grupy przeciwko jednej osobie i adekwatnie reaguje (szukanie sposobów na rozwiązanie problemu poprzez otwartą rozmowę, dawanie szansy, dobór zadań, angażowanie nauczyciela)
- doskonali umiejętności wyrażania trafnych ocen odnoszących się do wartości drugiego człowieka niezależnie od jego statusu materialnego, wyglądu czy sprawności (analizowanie utworów literackich zawierających „dylematy moralne”, koncentrowanie się przy ocenianiu ludzi na wartościach moralnych, a nie materialnych czy fizycznych)
- zwraca uwagę na różnice i podobieństwa między ludźmi w bliższym i dalszym otoczeniu: ludzie o różnym wyglądzie, z różnych krajów, o różnej sprawności
- rozumie, że nie można oceniać ludzi na podstawie wyglądu i pochodzenia (pokazywanie przez literaturę, pogadanki, filmy, że rówieśnicy na całym świecie bawią się podobnymi zabawkami, mieszkają w podobnych domach, podobnie się ubierają, tak samo odczuwają smutek i radość, mają takie same prawa i obowiązki)
- coraz skuteczniej dokonuje autoprezentacji, ze wskazywaniem swoich mocnych stron, predyspozycji i faktycznych osiągnięć (określanie, w czym jestem dobry, przekonanie, że można na mnie polegać, z czym sobie poradziłem)
- kształtuje poczucie własnej wartości poprzez samodzielne podejmowanie decyzji dotyczących własnej osoby, uczenie się na własnych błędach, ponoszenie odpowiedzialności za własne działania w kontaktach z innymi dziećmi, dorosłymi, w codziennych sytuacjach, określanie granic w sferze fizycznej i emocjonalnej

III.2. odczuwa i wyjaśnia swoją przynależność do rodziny, narodu, grupy przedszkolnej, grupy chłopców, grupy dziewczynek oraz innych grup, np. grupy teatralnej, grupy sportowej

- kształtuje umiejętność postrzegania własnej osoby, rozumienia roli i wiążących się z nią zadań, jako członka rodziny (córka/syn, wnuczka/wnuczek, siostra/brat), narodu (Polka/Polak), grupy przedszkolnej (koleżanka/ kolega, przedszkolak) i innej
- dostrzega własną odmienność i indywidualność jako osoby, dziewczynki/chłopca, Polki/Polaka (wskazywanie cech osobowości, charakteru, zainteresowań, upodobań, smaków estetycznych i kulinarnych, tradycji, świąt)
- podaje imiona najbliższych członków rodziny oraz dokładnie określa stopnie pokrewieństwa (np. dziadek Adam jest tatą mojej mamy)
- wykazuje zainteresowanie poznawaniem historii własnej rodziny (prezentacja albumów, pamiętek rodzinnych)
- dostrzega indywidualność własnej rodziny, chce kultywować jej tradycje, zainteresowania oraz pasje
- wykonuje zespołowe prezentacje graficzne, plastyczne własnej grupy, z imionami poszczególnych dzieci i opiekunów
- kształtuje świadomość narodową i poczucie dumy z faktu bycia Polakiem, przez dostrzeganie piękna: języka, muzyki, tradycji, historii, architektury, sztuki
- aktywnie uczestniczy w organizowanych na terenie przedszkola uroczystościach związanych z obchodzeniem świąt narodowych, poznaje sposoby czczenia ważnych miejsc, rocznic, historycznych wydarzeń („minuty ciszy”, składanie kwiatów pod pomnikami, w miejscach pamięci, deklamacja wierszy patriotycznych)
- interesuje się ważnymi dla kraju aktualnymi wydarzeniami (występy polskich sportowców, wydarzenia kulturalne)
- tworzy kącik patriotyczny przy okazji świąt narodowych i ważnych dla kraju wydarzeń
- okazuje zainteresowanie poznawaniem historii naszego kraju oraz zdobywaniem wiedzy na temat życia i osiągnięć ważnych historycznie postaci
- podaje podstawowe informacje na temat własnego przedszkola/szkoły (nazwa/patron, profil, adres)
- odczuwa więź z grupą rówieśniczą i wychowawcą oraz aktywnie włącza się w podejmowane działania (angażowanie się, wykazywanie inicjatywy, udział w aranżowaniu sali, znajomość imion innych dzieci, rozpoznawanie wizytówek z zapisanymi imionami towarzyszy zabaw)
- opracowuje drzewo genealogiczne własnej rodziny z wykorzystaniem wyrazów do globalnego czytania oraz umiejętności czytania, układania wyrazów i zdań (angażowanie do pomocy członków rodziny)
- wykazuje umiejętności pełnienia wyznaczonych ról w pracy zespołowej i zabawie (członek zespołu, lider, wcielanie się w role w zabawie tematycznej, np. policjanta, lekarza)
- odczuwa poczucie jedności ze wszystkimi dziećmi (organizowanie zabaw, konkursów, happeningów, wcielanie się w role dzieci z innych krajów z okazji Dnia Dziecka)
- kultywuje zwyczaje i tradycje regionalne oraz rodzinne

III.3. posługuje się swoim imieniem, nazwiskiem, adresem

- śmiało przedstawia się na forum grupy, przedszkola oraz przed szerszą publicznością (komunikowanie, z jakiego jestem przedszkola podczas prezentacji, występów, konkursów, imprez o szerszym zasięgu)

- utrwala podstawowe informacje na swój temat: imię, nazwisko, znajomość imion najbliższych członków rodziny, wiek, elementy adresu; wskazywanie, w jakich sytuacjach i komu takie informacje można podawać
- rozumie konieczność ograniczonego zaufania w stosunku do osób obcych (scenki dramatowe, historyjki obrazkowe, rozmowy kierowane, spotkania z przedstawicielami straży miejskiej, policji)
- zna dokładny adres zamieszkania: nazwa miejscowości, ulicy, numer domu i mieszkania
- doskonalą umiejętność podawania informacji na swój temat w trudnych sytuacjach, zdarzeniach losowych, np. zgubienie się w tłumie, podawanie informacji przez telefon podczas połączenia z numerami alarmowymi (scenki sytuacyjne, spotkanie z przedstawicielami służb ratunkowych)

działania dodatkowe:

- wykonuje wizytówki, wykorzystując umiejętności tworzenia zapisów literowych (stemplowanie, układanie z liter własnego imienia)

III.4. używa zwrotów grzecznościowych podczas powitania, pożegnania, sytuacji wymagającej przeproszenia i przyjęcia konsekwencji swojego zachowania

- stosuje formy grzecznościowe adekwatnie do sytuacji, bez konieczności przypominania
- prezentuje kulturalne zachowania dostosowane do miejsca i otoczenia np. w domu, przedszkolu, na ulicy: sposób mówienia i zwracania się do innych, ograniczona gestykulacja, kontrolowane natężenie głosu (np. spotkanie znanej osoby, wejście do innej grupy)
- stosuje właściwe wzorce komunikacji międzyludzkiej: właściwa postawa ciała, patrzenie na rozmówcę, gesty świadczące o podążaniu za tokiem rozmowy, nieprzerywanie wypowiedzi innych, odpowiedni ton i natężenie głosu
- rozumie konieczność ponoszenia odpowiedzialności za własne słowa wypowiedziane do innych osób (dotrzymanie danego słowa, obietnic)
- dostrzega znaczenia kultury bycia w życiu codziennym oraz rozumie, że dzięki stosowaniu form grzecznościowych i kulturalnemu zachowaniu można łagodzić konflikty, naprawić błędy, stwarzać miłą atmosferę
- rozumie, że przeproszenie kogoś nie zawsze skutkuje natychmiast, jeżeli pokrzywdzona osoba przeżywa ból albo stratę

III.5. ocenia swoje zachowanie w kontekście podjętych czynności i zadań oraz przyjętych norm grupowych; przyjmuje, respektuje i tworzy zasady zabawy w grupie, współdziała z dziećmi w zabawie, pracach użytecznych, podczas odpoczynku

- uczestniczy w opracowaniu grupowego kodeksu zachowania z wykorzystaniem symboli, wyrazów do globalnego czytania i własnych zapisów literowych
- bierze udział w opracowaniu grupowego systemu motywacyjnego (np. systemu „żetonowego”, w którym określona liczba zdobytych punktów sumuje się do znaczącej nagrody)
- doskonalą umiejętności oceniania zachowania innych oraz dokonywania samooceny, oceny innych, z zastosowaniem adekwatnych określeń oraz wczuwaniem się w sytuację i odczucia danej osoby (omawianie literatury, przykładów z życia codziennego), wskazywanie pożądaných sposobów postępowania, wzorców zachowania, sposobów zadośćuczynienia w sytuacji wyrządzenia krzywdy (historyjki obrazkowe, aktywne rozwiązywanie problemów, scenki dramatowe)

- przestrzega zasad uczciwej rywalizacji podczas gier, quizów, konkursów, zawodów sportowych, olimpiad
- przestrzega reguł w grach planszowych (konstruowanie gier, ustalanie zasad, rozgrywanie gier zgodnie z przyjętymi regułami)
- dąży do osiągnięcia wspólnego celu przez zespołowe planowanie, realizowanie zabaw, zadań i przedsięwzięć oraz odczuwanie współodpowiedzialności za przebieg i efekt końcowy (projekty, uroczystości, przeglądy)

III.6. nazywa i rozpoznaje wartości związane z umiejętnościami i zachowaniami społecznymi, np. szacunek do dzieci i dorosłych, szacunek do ojczyzny, życzliwość okazywana dzieciom i dorosłym – obowiązkowość, przyjaźń, radość

- dostrzega znaczenie uniwersalnych wartości ważnych w odniesieniu do siebie i innych, takich jak: dobro, prawda, sprawiedliwość, uczciwość, odwaga, zdolność do poświęceń
- właściwie ocenia sytuacje społeczne – dostrzega, co jest dobre, a co złe oraz argumentuje wyrażane opinie i oceny (w życiu codziennym, historyjkach obrazkowych, literaturze)
- jawnie przeciwstawia się przejawom wymuszania i szantażu słownego w relacjach społecznych
- wykazuje tolerancję oraz życzliwą postawę wobec wszystkich ludzi w bliższym i dalszym środowisku
- rozumie, wykazuje tolerancję i życzliwość wobec odrębności narodowych, odmienności w wyglądzie lub sprawności różnych ludzi (poznawanie przyczyn odmienności), pomaga słabszym, mniej sprawnym (wspólne zawody, spartakiady, podkreślanie, że ważny jest udział i zaangażowanie, a nie wynik)

III.7. respektuje prawa i obowiązki swoje oraz innych osób, zwracając uwagę na ich indywidualne potrzeby

- ma coraz większą świadomość własnych praw oraz praw innych, np. prawo do: wyboru zabawy, zabawy, towarzysza, niewiedzy, szacunku, radości, poszanowania własności, odczuwania emocji, tajemnicy, wyrażania własnych myśli, bycia wysłuchanym
- rozumie, że żaden kodeks nie ujmuje wszystkich obowiązujących zasad, praw i obowiązków, a najważniejsze jest stosowanie ogólne przyjętych reguł zachowania i kultury w życiu codziennym
- ma świadomość, że każdy ma prawo bronić swoich praw oraz szukać pomocy, gdy te prawa są naruszane
- przeciwstawia się łamaniu praw przez innych
- przestrzega zapisów wspólnie opracowanego kodeksu zachowania określającego prawa, obowiązki i zasady zachowania się dzieci
- okazuje szacunek, życzliwość i tolerancję wobec osób w najbliższym otoczeniu, dba o dobrą atmosferę
- przestrzega ogólnie przyjętych zasad moralnych i kultury w życiu codziennym (np. reguła etyczna: „nie czyń drugiemu, co tobie niemiłe”)
- rozumie, że każdy powinien mieć zagwarantowane prawa, ale jednocześnie ma obowiązek przestrzegania obowiązujących praw i respektowania praw innych osób
- stopniowo poznaje najważniejsze prawa podczas realizowanych cykli zajęć oraz stara się stosować je w życiu codziennym; przykładowe prawa:

- prawo do szacunku, godności osobistej i tajemnicy (niemówienie o sprawach intymnych, wstydlivych czy drażliwych przy innych; budowanie wzajemnego zaufania; szanowanie prywatności własnej i innych; rozumienie, że są sprawy, o których nie należy mówić innym, zachowywanie sekretów)
- prawo do swobody myśli i wyrażania poglądów (otwarte wyrażanie własnych myśli i sądów, ale w sposób kulturalny i akceptowany społecznie, uważne słuchanie innych; świadomość, że to, co mówię, jest ważne; dostrzeganie własnego wpływu na różne sytuacje, osoby i podejmowane działania; rozumienie, że każdy może mieć swoje zdanie i opinię na dany temat; rozumienie, że każdy powinien ponosić odpowiedzialność za własne słowa; ceniienie prawdy, uczciwości i dostrzeganie szkodliwości kłamstwa)
- prawo do bycia sobą (akceptowanie własnych mocnych i słabych stron; wiara we własne możliwości; rozumienie znaczenia akceptacji w grupie, w rodzinie; rozumienie prawa do odmowy w działaniach, które są w sprzeczności z własnymi poglądami lub ogólnymi zasadami; nieuleganie presji i złym wpływom innych osób; rozumienie prawa do bycia niedoskonałym, ale również akceptowanie odmienności i słabości innych)
- prawo do tożsamości (szanowanie własnego imienia, nazwiska, członków rodziny i bliskich osób, tradycji kulturowych i narodowych; oczekiwanie szacunku ze strony otoczenia, ale i okazywanie szacunku innym; przeciwstawianie się etykietowaniu oraz przydomkom, na które ktoś nie wyraził zgody)
- prawo do wyrażania emocji, do niepowodzeń i łez (rozumienie, że każdy ma prawo do odczuwania, przeżywania i wyrażania emocji, ale w akceptowalny dla otoczenia sposób; dzielenie się radosnymi emocjami; nauka odreagowywania trudnych emocji przez żartowanie, relaksację; radzenie sobie w trudnych chwilach również poprzez płacz; rozumienie, że nie należy oskarżać innych za własne niepowodzenia, jeżeli nie mieli na to wpływu; okazywanie wyrozumiałości innym)
- prawo do upadku (dostrzeganie własnych błędów i dążenie do poprawy, jako pożądana postawa życiowa; dawanie szans sobie, ale i innym; skuteczne rozwiązywanie problemów i dostrzeganie własnych sukcesów w pokonywaniu trudności i dążeniu do celu)
- prawo do zabawy (rozumienie, że każdy ma prawo decydować, w co i jak się bawi, jednak pod warunkiem przestrzegania obowiązujących zasad i w ramach czasu przeznaczanego na zabawę; zgodne dzielenie się zabawkami i miejscem zabaw; prawo do swobodnego wybierania partnera zabaw, jednak unikanie eliminowania dzieci w niekulturalny sposób; współuczestniczenie w zabawach zespołowych z podziałem ról, ale bez wywierania presji na inne dzieci; wzajemne respektowanie prawa do odmowy uczestnictwa w zabawie, branie pod uwagę możliwości innych uczestników zabawy, nieprzeszkadzanie w zabawie innym)
- prawo do niewiedzy (rozumienie, że każdy ma prawo czegoś nie wiedzieć, nie rozumieć, popełniać błędy i należy o tym otwarcie mówić, zadawać pytania i oczekiwać odpowiedzi, akceptowanie niewiedzy innych i niewyśmiewanie się z nich; oferowanie im pomocy poprzez pokaz, wytłumaczenie, wspólnie wykonanie zadania)
- prawo do wychowania w rodzinie i kontaktów z rodziną (rozumienie, że dzieci wychowują się w rodzinach o różnym składzie, ale najważniejsze są więzi rodzinne)
- prawo do ochrony przed przemocą fizyczną i psychiczną (rozumienie, że nikt nie ma prawa do przemocy, naruszania granic bezpieczeństwa i wyrządzania krzywdy – nawet najbliższe osoby; uświadomienie, że w takich sytuacjach należy szukać pomocy)

u odpowiednich osób; rozumienie, że nagminne skarżenie, przezywanie również należą do zachowań agresywnych; kształtowanie ostrożności w kontaktach z osobami nieznanymi)

– prawo do własności (wdrażanie do szanowania własności własnej, innych osób oraz szanowania dobra ogólnego; rozumienie konieczności dbania o własne rzeczy, odkładania na wyznaczone miejsca, korzystania zgodnie z przeznaczeniem i zasadami; docenianie wysiłku własnego i innych w realizację wspólnych działań)

- rozumie, że każdy ma prawo uczestniczyć w działaniach podejmowanych w grupie zgodnie z zasadą „zrób najlepiej jak potrafisz – nie musisz zrobić najlepiej ze wszystkich”
- rozumie, że każdy ma prawo do błędów i zasługuje na danie mu szansy ich naprawienia (przyjmowanie przeprosin, umowy)
- respektuje prawa innych do posiadania oraz wyrażania własnego zdania (cierpliwe wysłuchanie bez przerywania)
- ma świadomość, że Ziemia jest miejscem dla każdego człowieka i wszyscy mają jednakowe prawa do aktywnego uczestniczenia w życiu społecznym
- szanuje cudzą własność, wytwory i efekty pracy
- zna i rozumie role poszczególnych członków rodziny oraz ich prawa i potrzeby np. prawo do wypoczynku, opieki w czasie choroby (rozmowy kierowane, aktywne rozwiązywanie problemów metodą „burzy mózgów”)
- rozumie potrzebę odpowiedzialnego wykonywania ustalonych obowiązków domowych oraz dostrzega własną rolę w rodzinie (wskazywanie w rozmowach czynności, sytuacji, w których można efektywnie pomóc)
- odpowiedzialnie wypełnia powierzone obowiązki i realizuje podjęte działania (pełnienie dyżurów, wykonywanie zadań powierzonych przez nauczyciela lub lidera w zabawie, niewykorzystywanie pełnionej funkcji w sposób naruszający przyjęte zasady i zakres działań)
- przestrzega obowiązku szanowania wspólnego mienia (właściwe korzystanie ze sprzętu, niszczenie zieleni, dbanie o czystość i porządek)

działania dodatkowe:

- wykazuje gotowość i chęć do odpowiedzialnego pełnienia roli ucznia (m.in. poczucie obowiązku, zdyscyplinowanie; wiara, że dam sobie radę, radość z pójścia do szkoły)
- pamięta, co trzeba przynieść lub jak się przygotować do zajęć (przynoszenie materiałów z domu, pamiętanie o poleceniach nauczyciela, samodzielne przygotowywanie pomocy)

III.8. obdarza uwagą inne dzieci i osoby dorosłe

- obdarza uwagą dzieci i nauczyciela, słucha ze zrozumieniem innych osób w celu odczytania, jakie mają intencje (skupianie uwagi na słowach, gestach i mimice podczas np. zabaw dramatycznych, odgrywania scenek sytuacyjnych, w codziennych sytuacjach)
- wykazuje zainteresowanie osobami w najbliższym otoczeniu (co lubią, czym się interesują, czego oczekują, pamiętanie o nich w trudnych chwilach, np. pisanie listu do chorego kolegi)
- dostrzega potrzeby i problemy innych dzieci w grupie oraz umiejętnie reaguje, adekwatnie do własnych możliwości (stawanie w obronie przez stosowanie siły argumentów, zwrócenie się o pomoc do innych, informowanie opiekunów o nieprawidłowych zachowaniach względem siebie lub innych)
- dostrzega wpływ własnych zachowań na atmosferę domową oraz wskazuje sposoby tworzenia miłych chwil, poprawiania nastroju najbliższych (scenki dramatyczne, literatura)

- czerpie zadowolenie ze sprawiania przyjemności najbliższym oraz uczestniczy w planowaniu i przygotowywaniu uroczystości rodzinnych (upominki, występy, spartakiady, pikniki)
- uważnie słucha i analizuje coraz bardziej złożone polecenia, instrukcje słowne oraz wykonuje zgodnie z nimi zadania (ćwiczenia w kartach pracy, prace plastyczno-techniczne według wzoru)
- koncentruje uwagę podczas zajęć i podąża za ich tokiem (uważne i cierpliwe słuchanie wypowiedzi innych, aktywne włączanie się w działania, sygnalizowanie chęci udzielenia odpowiedzi)
- reaguje na polecenia i sygnały nauczyciela kierowane do całej grupy

III.9. komunikuje się z dziećmi i osobami dorosłymi, wykorzystując komunikaty werbalne i pozawerbalne; wyraża swoje oczekiwania społeczne wobec innego dziecka, grupy

- doskonali umiejętności czytelnego wyrażania uczuć, pragnień, przeżyć oraz dzielenia się spostrzeżeniami (opowiadanie o przeżyciach, rysunkach, filmach)
- doskonali umiejętności właściwego i precyzyjnego wypowiadania się na temat swoich potrzeb, decyzji oraz wyrażania sądów i opinii w sposób akceptowany społecznie (rozmowy kierowane, dyskusje, oceny postępowania bohaterów literackich)
- buduje atmosferę sprzyjającą dobrej komunikacji (patrzenie w oczy, cierpliwe wyjaśnienie, odczytywanie sygnałów odbiorcy świadczących o zrozumieniu)
- dostrzega wagę spójnych komunikatów, w których treść wypowiedzi jest dostosowana do postawy ciała, gestów, wyrazu twarzy (sytuacje życia codziennego; scenki dramatyczne ukazujące np. jak przeprosić kogoś, rozmawiać o ważnych sprawach, obiecywać, pocieszać; odgrywanie ról w zabawach teatralnych)
- doskonali umiejętności prezentowania swojej osoby i komunikowania o ważnych sprawach w taki sposób, aby wzbudzić u innych zainteresowanie oraz chęć słuchania
- zwraca się bezpośrednio do rozmówcy podczas rozmów, dostosowuje wypowiedzi do osoby, tematu i sytuacji
- uczy się prowadzenia rozmów i dyskusji z zastosowaniem zwrotów przydatnych przy argumentowaniu, przekonywaniu
- wykazuje motywację do doskonalenia własnych umiejętności językowych oraz przezwyciężania ewentualnych trudności w tym zakresie przez aktywne ćwiczenia: artykulacyjne, głosowe, słuchowe (w tym słuchu fonematycznego), zabawy z rytmem, ortofoniczne, morfologiczne, syntaktyczne, zabawy i ćwiczenia pragmatyczne, wzbogacanie słownictwa biernego i czynnego
- wie, że istnieją różne sposoby komunikowania się ludzi (język migowy, alfabet Braille'a)
- uczy się tolerancji i otwartości wobec ludzi posiadających inne umiejętności komunikacyjne (spotkania z takimi osobami)
- podejmuje próby alternatywnej komunikacji w zakresie podstawowych komunikatów (szczególnie w grupach integracyjnych)
- rozumie, że w komunikacji międzyludzkiej najważniejsze są chęci i można wykorzystać w tym celu różnorodne środki przekazu, np. mowę ciała, umowne gesty i znaki, rekwizyty, rysunki, znajomość innych języków (słowa i zwroty obcojęzyczne, komunikaty w języku migowym)
- odczytuje znaczenia różnorodnych znaków zmysłowych: słuchowych, wzrokowych, dotykowych oraz wykorzystuje je w komunikacji (np. sygnały zbiórek, przyjęte kody informacyjne)

IV. Poznawczy obszar rozwoju dziecka

IV.1. wyraża swoje rozumienie świata, zjawisk i rzeczy znajdujących się w bliskim otoczeniu za pomocą komunikatów pozawerbalnych: tańca, intencjonalnego ruchu, gestów, impresji plastycznych, technicznych, teatralnych, mimicznych, konstrukcji i modeli z tworzyw i materiału naturalnego

- ilustruje zdarzenia, pojęcia i zjawiska oraz wyraża emocje poprzez różnorodne formy ekspresji: plastyczną, techniczną, muzyczną (śpiew, granie na instrumentach), ruchowo-taneczną, wokalną oraz z wykorzystaniem pozawerbalnych form komunikacji (mowa ciała)
- tworzy i odgaduje zagadki muzyczno-ruchowe, wokalne, taneczne dotyczące pojęć i zjawisk pozamuzycznych oraz stanów emocjonalnych
- wykazuje otwartość i gotowość do porozumienia się z innymi z wykorzystaniem różnych form komunikacji oraz uczy się alternatywnych sposobów komunikacji (zabawy typu „kalambury”, znaki w języku migowym, gesty, symbole, piktogramy, komunikacja obrazkowa, programy komputerowe)
- doskonali umiejętności posługiwania się gestem, mimiką, ruchem w celu wyrażenia określonych treści i odczuwanych przez postać emocji (zabawy dramatyczne)
- przedstawia postaci literackie oraz treści książek, opowiadań z wykorzystaniem przekazu pozawerbalnego i innych znanych alternatywnych sposobów komunikacji

IV.2. wyraża swoje rozumienie świata, zjawisk i rzeczy znajdujących się w bliskim otoczeniu za pomocą języka mówionego, posługuje się językiem polskim w mowie zrozumiałej dla dzieci i dorosłych, mówi płynnie, wyraźnie, rytmicznie, poprawnie wypowiada ciche i głośne dźwięki mowy, rozróżnia głoski na początku i końcu w wybranych prostych fonetycznie słowach

- buduje dłuższe wypowiedzi z zastosowaniem reguł i zasad formułowania wypowiedzi, poprawnie używa odmiennych części mowy, wyrażenia przyimkowe, liczebniki, przysłówki, spójniki (rozmowy kierowane, budowanie kreatywnych dialogów, twórczych opowiadań)
- coraz skuteczniej kontroluje poprawność własnych wypowiedzi słownych pod względem artykulacyjnym, składniowym, fleksyjnym i gramatycznym oraz podejmuje próby samodzielnego korygowania błędów (przeformułowywanie wypowiedzi bieżących, nagrywanie rozmów, deklamowanych wierszy)
- nabywa wzorce pięknej polszczyzny przez słuchanie utworów literackich, naukę wierszy na pamięć, udział w inscenizacjach
- poprawnie wymawia wszystkie głoski
- właściwie gospodaruje oddechem podczas mówienia (pauzy podczas np. deklamacji wierszy, dłuższych wypowiedzi)
- formułuje wypowiedzi z przestrzeganiem konsekwencji i zgodności czasu (w czasie przeszłym, teraźniejszym lub przyszłym), właściwie formułuje zdania pytające, oznajmujące i rozkazujące, buduje zdania rozwinięte z zastosowaniem spójników
- układa zdania w taki sposób, aby tworzyły logiczną i poprawnie sformułowaną całość
- doskonali umiejętność płynnego mówienia podczas różnych form wypowiedzi i sytuacji (opowiadanie przebiegu zdarzeń, sytuacje problemowe, uczestniczenie w dyskusji, „burza mózgów”, „burza pytań”)
- doskonali umiejętność właściwego intonowania wypowiedzi (w zdaniach pytających, rozkazujących, oznajmujących)

- ma świadomość, że ton wypowiedzi, natężenie głosu znacząco wpływają na przebieg rozmowy i odbiór wypowiedzi przez słuchacza
- dba o kulturę języka i przejawia krytykę wobec jej naruszania przez inne osoby
- dąży do udzielania trafnych, przemyślanych i czytelnych odpowiedzi oraz do zrozumiałego przekazywania informacji (samokontrola własnych wypowiedzi słownych, argumentowanie, korygowanie)
- bierze odpowiedzialność za formę, treść i prawdziwość własnych wypowiedzi
- dzieli słowa na sylaby; wyróżnia głoski na początku i na końcu prostych fonetycznie słów
działania dodatkowe:
- dokonuje analizy i syntezy prostych fonetycznie słów, kształtuje umiejętność analizy i syntezy głoskowej wyrazów zgodnie z podanymi etapami: wyodrębnianie pierwszej samogłoski, pierwszej spółgłoski, ostatniej samogłoski, ostatniej spółgłoski, kolejnych głosek w wyrazach (zabawy i ćwiczenia polegające na szukaniu wyrazów na daną głoskę, tworzenie ciągów wyrazowych polegających na tym, że kolejny wyraz zaczyna się głoską, którą kończy się poprzedni, odgadywanie wyrazów wypowiedzianych z podziałem na głoski)
- dzieli zdania na wyrazy

IV.3. odróżnia elementy świata fikcji od realnej rzeczywistości; byty rzeczywiste od medialnych, byty realistyczne od fikcyjnych

- odróżnia elementy świata fikcji od realnej rzeczywistości, byty rzeczywiste od medialnych, byty realistyczne od fikcyjnych (postaci z literatury, filmu, programów, gier)
- słucha utworów literackich dla dzieci, bajek, baśni legend, wypowiada się na temat postaci i bohaterów
- w towarzystwie dorosłych ogląda filmy i programy dla dzieci w telewizji, kinie i Internecie
- pod pełną kontrolą dorosłych i w ograniczonym zakresie i stopniu korzysta z Internetu i gier komputerowych
- klasyfikuje bohaterów, postaci i wydarzenia z książek, filmów, telewizji, Internetu na rzeczywiste i fikcyjne
- tworzy własne opowieści na tematy odnoszące się do wspomnień, przeżyć oraz twórcze opowieści
- wyodrębnia wątki, postaci i elementy nierzeczywiste, fikcyjne np. smoki, elfy, wróżki, różdżki, magiczne moce itp.
- dostrzega dysonans między rzeczywistymi możliwościami człowieka, rozwojem i postępem technicznym, a fikcją w literaturze, filmie, telewizji, Internecie

IV.4. rozpoznaje litery, którymi jest zainteresowane na skutek zabawy i spontanicznych odkryć, odczytuje krótkie wyrazy utworzone z poznanych liter w formie napisów drukowanych dotyczących treści znajdujących zastosowanie w codziennej aktywności

- rozpoznaje zapis własnego imienia ze wskazywaniem liter powtarzających się, szuka takich samych liter w imionach innych dzieci
- ogląda proste słowniki literowo-obrazkowe (książki, karty alfabetu literowo-obrazkowego)
- interesuje się układankami, rozsypankami literowo-obrazkowymi, zaspokajają swoją naturalną ciekawość w tym zakresie
- wskazuje te same litery drukowane, ale zapisane różną czcionką
- utrwala poznane kształty liter przez różnorodne działania: plastyczne, graficzne, konstrukcyjne, ruchowe (plastelina, formowanie z kreatywnych drucików, kolorowanie)

- uczestniczy w zabawach dydaktycznych i grach utrwalających znajomość liter (memory literowe, loteryjki obrazkowo-literowe)
 - wykorzystuje znane litery do tworzenia podpisów
 - samodzielnie lub zespołowo tworzy albumy, galerie poznanych liter (prezentacja litery połączona z samodzielnie wykonanymi obrazkami i z wyrazami do czytania globalnego)
 - rozpoznaje litery, odczytuje podpisy w sali i pomieszczeniach przedszkolnych (nazwy kącików zabaw, przeznaczenie półek, pojemników, nazwy pomieszczeń)
 - wspólnie redaguje listy i podziękowania (list do chorego kolegi, podziękowanie za współpracę, nawiązywanie kontaktów z innymi placówkami)
 - wykazuje motywację i zainteresowanie czytaniem oraz poznawaniem liter
 - dostrzega znaczenie umiejętności czytania i pisanie w życiu codziennym (jako sposób oznakowania przedmiotów i miejsc; pisanie i czytanie listów oraz wiadomości; tworzenie oraz czytanie książek)
 - rozpoznaje wyrazy do globalnego czytania i przyporządkowuje do przedmiotów, obrazków
 - wskazuje różnice między podobnie wyglądającymi wyrazami
 - układa wyrazy z liter (z kartoników z literami, stemplowanie)
 - rozwiązuje rebusy obrazkowo-literowe i obrazkowo-sylabowe
 - tworzy różne wyrazy z sylab (domina, rozsypki sylabowe, suwaki sylabowe, graficzne łączenie sylab)
 - podejmuje próby czytania z naciskiem na rozumienie sensu czytanej treści
 - układa zdania z rozsypank wyrazowych
 - dostrzega podstawowe sytuacje wymagające stosowania wielkich lub małych liter
 - układa i rozwiązuje krzyżówki
- działania dodatkowe:
- podejmuje pierwsze próby czytania prostych wyrazów z poznanych liter (karty pracy, książki)
 - doskonali umiejętność wyodrębniania wyrazów w dłuższych zdaniach i odtwarzania ich liczby (układanie odpowiedniej liczby klocków, liczmanów, guzików, figur geometrycznych, stosowanie zapisu graficznego, np. rysowanie kresek, darcie paska papieru na odpowiednią liczbę kawałków)

IV.5. odpowiada na pytania, opowiada o zdarzeniach z przedszkola, objaśnia kolejność zdarzeń

w prostych historyjkach obrazkowych, układa historyjki obrazkowe, recytuje wierszyki, układa i rozwiązuje zagadki;

- deklamuje wiersze grupowo i indywidualnie, ze zwróceniem uwagi na prawidłową regulację oddechu, zachowanie pauz, tempa, rytmu, natężenia głosu (rymowanki, wiersze, wyliczanki, śpiewanie piosenek, odgrywanie ról w formach teatralnych)
- kształtuje aktywną postawę podczas zajęć: stawia pytania, udziela odpowiedzi, podąża za tokiem rozmowy (quizy, konkursy, rozwiązywanie zagadek, dopełnianie zdań, zespołowe tworzenie twórczych opowiadań)
- doskonali umiejętności prowadzenia dyskusji z przestrzeganiem zasady wzajemnego słuchania i argumentowania wyrażanych opinii i ocen (twórcze rozwiązywanie problemów metodą „burzy mózgów”, szukanie prawidłowości, „promyczkowe uszeregowanie”)
- wzbogaca umiejętności opisywania obrazków z dostrzeganiem przedmiotów, cech, czynności, emocji
- chętnie uczestniczy w budowaniu dłuższych wypowiedzi na temat własnych zainteresowań, opowiada o ciekawych zdarzeniach, obejrzanych filmach, wystawach, pragnieniach zgodnie z następstwem czasowym zdarzeń (stosowanie odpowiedniej formy czasowników)

- uczy się uściślenia i klarownego precyzowania wypowiedzi oraz pytań w celu uzyskania pożądaných informacji/odpowiedzi (układanie zagadek słownych, prezentacje, wywiady)
- podejmuje próby przygotowywania prostych prezentacji np. własnej kolekcji, pasji
- uściśla podawane informacje z koncentrowaniem się na istotnych cechach, faktach i zjawiskach (np. samodzielne formułowanie zagadek słownych)
- porządkuje elementy historyjki obrazkowej, zgodnie z chronologią zdarzeń i ciągiem przyczynowo-skutkowym
- dostrzega w historyjce obrazkowej związki między przedmiotami, zjawiskami i osobami
- układa hipotetyczne zakończenia historyjek obrazkowych
- tworzy własne historyjki obrazkowe i nadaje im tytuły (opracowywanie krótkich komiksów)

IV.6. wykonuje własne eksperymenty językowe, nadaje znaczenie czynnościom, nazywa je, tworzy żarty językowe i sytuacyjne, uważnie słucha i nadaje znaczenie swym doświadczeniom

- rozwija swobodną ekspresję słowną (układanie zagadek, wyliczanek, rymowanek, budowanie swobodnych dialogów w scenkach dramatycznych, tworzenie twórczych opowiadań)
- szuka rymów i tworzy krótkie rymowanki, wyliczanki i wiersze (rejestrowanie lub zapisywanie treści z pomocą nauczyciela, ilustrowanie)
- uważnie słucha dłuższych utworów literackich, również czytanych w odcinkach, rozmawia na temat zapamiętanej treści
- umiejętnie korzysta z sugestii nauczyciela, chętnie wykonuje jego polecenia oraz właściwie reaguje na uwagi i wskazówki
- kształtuje umiejętność rozumienia dłuższych i bardziej złożonych poleceń i instrukcji słownych oraz realizowania zgodnie z nimi zadań
- wzbogaca doświadczenia językowe przez realizację projektów, podczas których przeprowadza wywiady, opracowuje listy pytań, prezentacje itd.

IV.7. eksperymentuje rytmem, głosem, dźwiękami i ruchem, rozwijając swoją wyobraźnię muzyczną; słucha, odtwarza i tworzy muzykę, śpiewa piosenki, porusza się przy muzyce i do muzyki, dostrzega zmiany charakteru muzyki, np. dynamiki, tempa, i wysokości dźwięku oraz wyraża ją ruchem, reaguje na sygnały, muzykuje z użyciem instrumentów oraz innych źródeł dźwięku; śpiewa piosenki z dziecięcego repertuaru oraz łatwe piosenki ludowe; chętnie uczestniczy w zbiorowym muzykowaniu; wyraża emocje i zjawiska pozamuzyczne różnymi środkami aktywności muzycznej; aktywnie słucha muzyki; wykonuje lub rozpoznaje melodie, piosenki i pieśni, np. ważne dla wszystkich dzieci w przedszkolu, np. hymn przedszkola, charakterystyczne dla uroczystości narodowych (hymn narodowy), potrzebne do organizacji uroczystości np. Dnia Babci i Dzień Dziadka, święta przedszkolaka (piosenki okazjonalne) i inne; w skupieniu słucha muzyki

- tworzy muzykę indywidualnie i zespołowo z wykorzystaniem różnych przedmiotów i własnego ciała (drewniany klocek, plastikowa butelka, gazeta, torebka foliowa, pojemnik po jogurcie, kartonowe pudełko, klepanie dłońmi o uda, uderzanie stopami, klaskanie, próba pstrykania palcami)
- podejmuje próby grania linii melodycznych wznoszących, opadających oraz prostych melodii (granie na ksylofonach, dzwonek melodycznych)
- wygrywa akompaniamenty na różnych przedmiotach i instrumentach do znanych wierszy, wyliczanek, własnych rymowanek, piosenek i słuchanych utworów muzycznych

- naśladuje dźwięki i odgłosy: deszczu, wiatru, burzy, zwierząt za pomocą dostępnych materiałów, przedmiotów, instrumentów (folia, gazety, papierowe rurki, klocki, echo butelkowe, instrument „piasek pustyni”)
- tworzy i wykorzystuje własne instrumenty (grzechotki z pudełek z piaskiem, butelki z wodą, gumki na pudełkach po jogurtach jako prostego instrumentu strunowego)
- odkrywa własne predyspozycje muzyczne
- integruje się z innymi dziećmi podczas wspólnego grania i tworzenia zgranej orkiestry
- tworzy opowieści ruchowo-dźwiękowe z wykorzystaniem instrumentów muzycznych oraz różnych przedmiotów
- naśladuje ruchem zachowania, sposoby poruszania się ludzi i zwierząt z odtwarzaniem charakterystycznego rytmu kroków
- doskonalą umiejętności dostrzegania, określania i reagowania ruchem, gestem na zmiany: dynamiki (głośno, średnio cicho, stopniowe zwiększanie napięcia), tempa (szybko, średnio, wolno, stopniowe zwiększanie tempa), rejestru (dźwięki wysokie, średnie, niskie, stopniowe zwiększanie rejestru) i nastroju (wesoły, smutny) w utworach muzycznych
- płynnie, rytmicznie porusza się zgodnie z akompaniamentem muzycznym (marsz, bieg, cwał, galop, krok dostawny, podskok z nogi na nogę)
- odtwarza proste układy taneczne na bazie poznanych kroków podstawowych, np. walc, polka, krakowiak, czacza, polonez
- uczestniczy w swobodnych interpretacjach ruchowo-tanecznych do różnych gatunków muzycznych z wykorzystaniem rekwizytów (chusty, wstążki, instrumentów perkusyjnych)
- doskonalą słuch muzyczny oraz pamięć słuchową (rozpoznawanie głosów dzieci, dźwięków instrumentów muzycznych: perkusyjnych, dętych, smyczkowych, zapamiętywanie kolejności słyszanych dźwięków)
- słucha wybranych fragmentów dłuższych dzieł muzycznych
- doskonalą umiejętności określania nastroju, opisywania swoich wyobrażeń, przeżyć odczuwanych podczas słuchania utworów muzycznych
- dostrzega wpływ muzyki na emocje, nastrój (ćwiczenia relaksacyjne, oddechowe przy muzyce)
- doskonalą się w aktywnym słuchaniu muzyki w celu poznania i odtwarzania struktury utworów muzycznych
- poznaje różne style muzyczne (muzyka ludowa, klasyczna, rozrywkowa)
- rozwija wrażliwość muzyczną podczas uczestniczenia w koncertach muzycznych
- wyraża emocje odczuwane pod wpływem muzyki poprzez różne formy wyrazu ekspresji: ruchowo-mimicznej (gest, poza, spontaniczny ruch, taniec); ruchowo-muzycznej (improwizowany taniec); słownej (werbalna, modulacyjna i intonacyjna w wypowiedzi); słowno-muzycznej (spontaniczne nucenie melodii i tekstów piosenek); muzycznej (improwizowana gra na instrumentach); plastycznej (samorzutne rysowanie, malowanie, lepienie); zabawowej (synteza powyższych form ekspresji)
- tworzy ilustracje dźwiękowe do wybranych opowiadań, zabaw teatralnych (wykorzystanie szelestu gazet i torebek foliowych, naśladowanie odgłosów zwierząt, instrumentów perkusyjnych); dostrzega znaczenia podkładów dźwiękowych i ilustracji muzycznej w sztukach teatralnych, filmach
- śpiewa indywidualnie i zbiorowo ze zwróceniem uwagi na zachowanie rytmu, tempa, dynamiki, barwy głosu, intonacji oraz wyraźne śpiewanie tekstu; podejmuje próby śpiewania mormorando

- odkrywa własne preferencje muzyczne oraz predyspozycje wokalne, nabiera śmiałości w ich prezentowaniu
- odczuwa radość wspólnego śpiewania
- tworzy własne, twórcze interpretacje wokalne, ruchowe i taneczne znanych piosenek
- tworzy improwizacje wokalne znanych wierszy, rymowanek, wyliczanek, przysłów lub fraz (śpiewanie swojego imienia, powitanek)
- wykonuje ćwiczenia oddechowe i emisyjne w celu kształcenia samokontroli wydobywanego głosu oraz ćwiczenia logorytmiczne
- rozpoznaje znane piosenki po melodii i rytmie
- odtwarza elementy taneczne przy piosenkach (poruszanie się w kole wiązonym i niewiązanym, w parach, w rzędzie, w szeregu, układy taneczno-ruchowe)
- dba o estetykę ruchów podczas tańca
- śpiewa piosenki i uczestniczy w zabawach ruchowo-tanecznych opartych na tradycji ludowej różnych regionów naszego kraju (odtworzenie kroków, figur i układów tanecznych)
- dostrzega charakterystyczne dla danego regionu elementy brzmieniowe piosenek i przyspiewek: rytm, instrumenty, gwara
- tworzy piosenki, wyliczanki i rymowanki w oparciu o charakterystyczny rytm
- rytmicznie wypowiada krótkie teksty ze zmienną dynamiką i tempem
- podejmuje próby tworzenia własnych piosenek (układanie własnych melodii, tekstów)
- aktywnie uczestniczy w konkursach i festiwalach piosenki, prezentowaniu układów choreograficznych na przeglądach we własnym przedszkolu i placówkach zewnętrznych
- rozpoznaje i nazywa dostępne instrumenty perkusyjne, np. kołatki, grzechotki, bębenek, drewnianka, pudełka akustyczne, tamburyno, talerze, janczary oraz prawidłowo na nich gra
- rozwija umiejętność śledzenia kierunku linii melodycznej w utworach muzycznych: w górę, do dołu (wodzenie ręką)

działania dodatkowe:

- poznaje brzmienie, wygląd różnych instrumentów muzycznych dętych, perkusyjnych i strunowych (słuchanie wydawanych przez nie dźwięków, słuchanie kompozycji muzycznych opracowanych na skrzypce, pianino, gitarę)
- podejmuje próby określania, jakie instrumenty było słychać w utworach
- dostrzega, na czym polega rola kompozytora, dyrygenta, śpiewaka, muzyka, orkiestry
- rozpoznaje i nazywa tańce ludowe i narodowe: mazur, polonez, oberek, krakowiak, polka, walc
- poznaje i odtwarza układy taneczne z wybranych krajów Europy oraz innych regionów świata (łączenie z poznawaniem tradycyjnych strojów i instrumentów)

IV.8. wykonuje własne eksperymenty graficzne farbą, kredką, ołówkiem, mazakiem itp., tworzy proste i złożone znaki, nadając im znaczenie, odkrywa w nich fragmenty wybranych liter, cyfr, kreśli wybrane litery i cyfry na gładkiej kartce papieru, wyjaśnia sposób powstania wykreślonych, narysowanych lub zapisanych kształtów, przetwarza obraz ruchowy na graficzny i odwrotnie, samodzielnie planuje ruch przed zapisaniem, np. znaku graficznego, litery i innych w przestrzeni sieci kwadratowej lub liniatury, określa kierunki i miejsca na kartce papieru

- wykonuje prace plastyczne inspirowane literaturą, zjawiskami przyrodniczymi, obserwacjami, muzyką, sztuką ludową, wyobraźnią i fantazją

- prawidłowo i bezpiecznie posługuje się narzędziami i przyborami plastycznymi; reguluje nacisk dłoni
- wykorzystuje pełną gamę barw, eksperymentuje z mieszaniem kolorów, otrzymywaniem odcieni pastelowych przez dodanie bieli
- rozwija umiejętności posługiwania się technikami rysunkowo-graficznymi (świecą, kredkami drewnianymi, pastelami, węglem, patykiem moczonym w tuszu)
- rysuje na różnorodnych powierzchniach (kalkowanie faktur; rysowanie na papierze ściernym, kolorowych kartkach i różnorodnej fakturze)
- wykorzystuje techniki malarskie (malowanie różnymi rodzajami farb, malowanie pędzlem, palcami, słomką, odbijanki ze sznurka, techniką „mokre w mokrym”, frottage); maluje na różnorodnych powierzchniach (kamienie, drewno, szkło, różne formaty papieru, gaza, podkład z kaszy)
- doskonalą umiejętności posługiwania się technikami płaskimi (wydzieranki, wycinanki z papieru, z materiału, wysypywanie powierzchni piaskiem, kaszą, witraże, collage, origami z kół, kwadratów, drukowanie, kompozycje płaskie ze sznurka, piór)
- rozwija kreatywność i wyobraźnię przez łączenie technik plastycznych (np. wyspa marzeń, nieznaną planetę)
- doskonalą umiejętność zespołowego wykonywania prac plastycznych, plakatów; również wykonywanych etapami
- poznaje własne możliwości i uzdolnienia plastyczne, odczuwa satysfakcję z własnej pracy
- doskonalą umiejętność planowania kolejnych etapów i czynności, właściwego wykorzystania płaszczyzny lub przestrzeni oraz elementarnego dostrzegania proporcji
- wykorzystuje ekspresję plastyczną jako sposób tworzenia piękna (techniki dekoracyjne), jako formy przekazu treści (plakaty o treści ekologicznej, informacyjnej)
- praktycznie wykorzystuje umiejętności kreślenia umownych znaków i symboli (kalendarz pogody, harmonogram dnia, kodeks zachowania, określanie nastroju)
- tworzy i wykorzystuje pismo obrazkowe łączące rysunki, umowne znaki i symbole
- kreśli szlaczki graficzne i literopodobne
- podejmuje próby podpisania się własnym imieniem w praktycznych sytuacjach (podpisanie pracy, oznaczenie własnych rzeczy)
- podejmuje próby pisania cyfr w sytuacjach użytkowych i w zabawie (podawanie swojego wieku na pracy plastycznej, zapisywanie liczby dzieci, zabawy w sklep)
- odwzorowuje coraz trudniejsze znaki graficzne (zapamiętane po krótkiej ekspozycji wzoru) na gładkiej kartce oraz w liniaturze i w przestrzeni sieci kwadratowej
- tworzy umowne słowniki łączące kreślone znaki, rysowane piktogramy i gotowe wyrazy do globalnego czytania oraz podejmuje próby tworzenia komunikatów z ich wykorzystaniem (słownik eksponowany w sali)
- bawi się w tworzenie i odczytywanie szyfrów według przyjętego kodu przyporządkowującego litery i cyfry do znaków
- podejmuje próby pisania liter i cyfr, którymi jest zainteresowane (indywidualne pokazanie wzoru i sposobu kreślenia, powiększona liniatura, kratka)
- dostrzega piękno języka pisanego ze zwróceniem uwagi na różne style kreślonych liter i indywidualne charakterystyki pisma (prezentacje odręcznego pisma współczesnego i dawnego oraz ideogramów, np. chińskich, czy japońskich)
- rozumie, że za pomocą pisma można wyrazić swoje myśli, uczucia, pragnienia, a także przekazać informację

IV.9. czyta obrazy, wyodrębnia i nazywa ich elementy, nazywa symbole i znaki znajdujące się w otoczeniu, wyjaśnia ich znaczenie

- rozumie symbole stosowane w przedszkolu (znaczkę indywidualną, dyżurnych, symboliczne zapisy w kodeksie zachowania, droga ewakuacyjna, symbol dzwonka, światła)
- doskonalą umiejętność wykorzystywania znanych piktogramów do kodowania informacji (kalendarz pogody, określanie kierunku w grach planszowych, zabawach terenowych)
- opracowuje i wykorzystuje własne piktogramy (opracowywanie graficznych prezentacji, wizytówek, plakatów, np. ekologicznych, z zakresu bezpieczeństwa, rysowanie planów terenu do zabaw z elementem tropienia)
- doskonalą umiejętność odczytywania wybranych symboli i znaków wykorzystywanych w ruchu drogowym, oznakowaniu produktów i miejsc (oznakowanie przejść dla pieszych, podstawowe znaki drogowe, strzałki oznaczające kierunek, toalety, oznakowanie: urządzeń pod napięciem, produktów toksycznych, opakowań bezpiecznych dla środowiska, poddających się recyklingowi)
- konstruuje gry planszowe z wykorzystaniem umownych znaków, symboli, wyrazów do globalnego czytania oraz posiadanej umiejętności czytania i tworzenia tekstów
- wykorzystuje wyrazy do globalnego czytania i zapisy w codziennym życiu grupy (oznaczenie kąćków zainteresowań, podpisywanie prac, organizowanie ekspozycji, gazetki tematycznych)
- wykorzystuje różne formy zapisów do informowania innych o planowanych lub realizowanych działaniach
- wykorzystuje samodzielnie wykonane podpisy (z rozsypanek literowych, wyrazowych, pisanych na komputerze i drukowanych) do różnorodnych działań (nadawanie tytułów prac, książek, wykonywanie plakatów, etykiet, opisywanie kolekcji, ekspozycji)
- dostrzega około 6–8 różnic między pozornie identycznymi obrazkami
- porównuje obrazki z figurami abstrakcyjnymi, znakami graficznymi (szukanie takich samych, odkładanie niepasujących)
- wyszukuje różnice między obrazkami, łączy w pary przedmioty i ich cienie

IV.10. wymienia nazwę swojego kraju i jego stolicy, rozpoznaje symbole narodowe (godło, flaga, hymn), nazywa wybrane symbole związane z regionami Polski ukryte w podaniach, przysłowia, legendach, bajkach, np. o smoku wawelskim, orientuje się, że Polska jest jednym z krajów Unii Europejskiej

- rozpoznaje i nazywa wybrane regiony naszego kraju, dostrzega cechy charakterystyczne (oglądanie zdjęć, kąćki tematyczne związane z omawianym regionem)
- poszerza wiedzę na temat stolicy naszego kraju: rozumie pojęcia „stolica”, rozpoznaje herb, poznaje legendy i elementy historii
- kształtują podstawową orientację na mapie Polski ze szczególnym zwróceniem uwagi na wskazywanie własnej miejscowości, stolicy kraju, najważniejszych rzek, charakterystycznych regionów z ich symbolami oraz wskazywaniem granic, w tym wybrzeża Morza Bałtyckiego
- rozpoznaje flagę, godło i barwy narodowe (godło jako stały element wystroju sali, oglądanie flag wywieszanych z okazji świąt narodowych w przedszkolu, dostrzeganie symboli narodowych na strojach sportowców, samochodach, wyrobach o charakterze pamiątek narodowych)
- wykonuje prace plastyczne odzwierciedlające barwy narodowe i wygląd flagi, godła (kotyliony z okazji Święta Niepodległości)
- słucha i podejmuje próby zespołowego śpiewania hymnu państwowego, z zachowaniem właściwej postawy ciała, zna sytuacje, w których jest grany hymn państwowy

- rozumie konieczność szanowania symboli narodowych (pogadanki)
- poszerza wiedzę i rozbudza zainteresowanie poznawaniem krajów Unii Europejskiej i ich charakterystycznych cech (poznawanie flagi Unii Europejskiej, oglądanie filmów, zdjęć, słuchanie muzyki, języka, baśni, oglądanie strojów, poznawanie potraw, tworzenie kącików tematycznych)
- uczy się tolerancji i przyjaznego stosunku do mieszkańców innych krajów Unii Europejskiej

IV.11. wyraża ekspresję twórczą podczas czynności konstrukcyjnych i zabawy, zagospodarowuje przestrzeń, nadając znaczenie umieszczonym w niej przedmiotom, określa ich położenie, liczbę, kształt, wielkość, ciężar, porównuje przedmioty w swoim otoczeniu z uwagi na wybraną cechę

- wykonuje prace przestrzenne (lepienie, formowanie z mas plastycznych, origami przestrzenne)
- rozpoznaje za pomocą dotyku przedmioty oraz ich właściwości: duży – mały, ciężki – lekki, miękki – twardy, gładki – szorstki, określa kształt i materiał, z którego zostały wykonane (drewno, plastik, metal, tkanina, futro, papier)
- zdobywa doświadczenia w zakresie porównywania pojemności naczyń, masy i długości przedmiotów (szukanie sposobów porównywania, wnioskowanie)
- wskazuje przeznaczenie przedmiotów na podstawie posiadanych cech oraz znajduje inne ich zastosowanie w sytuacjach nietypowych (zabawy konstrukcyjne, plastyczno-techniczne, np. wytwarzanie dźwięków i budowanie instrumentów muzycznych)
- podejmuje próby samodzielnego kreowania przestrzeni (prace plastyczne techniką collage, rysunki, współuczestniczenie w dekorowaniu sali)
- odtwarza obiekty i elementy architektoniczne w zabawach konstrukcyjnych, makietach przestrzennych, pracach plastycznych

IV.12. klasyfikuje przedmioty według: wielkości, kształtu, koloru, przeznaczenia, układu przedmioty w grupy, szeregi, rytmy, odtwarza układy przedmiotów i tworzy własne, nadając im znaczenie, rozróżnia podstawowe figury geometryczne (koło, kwadrat, trójkąt, prostokąt)

- dostrzega różne kryteria klasyfikacyjne dla tego samego zbioru przedmiotów (*Pokaż, jak inaczej możemy rozdzielić elementy; Powiedz, dlaczego pasują do siebie*)
- doskonali umiejętność klasyfikowania z wykorzystaniem obrazków i kart pracy (łączenie takich samych obrazków, przeciwieństw)
- klasyfikuje guziki, mozaiki geometryczne z wykorzystaniem kodów odnoszących się do określonych cech (kolor, kształt, wielkość, grubość, liczba dziurek)
- klasyfikuje przedmioty i obrazki ze względu na przeznaczenie (do mycia, do przygotowywania posiłków)
- wykorzystuje w zabawie karty obrazkowe kształcąc umiejętność tworzenia kolekcji pasujących do siebie przedmiotów ze względu na podobieństwo, wspólne cechy, funkcje, przynależność (np. kolekcja rzeczy potrzebnych do malowania)
- określa nazwą wyodrębniony zbiór (np.: przybory do mycia, do majsterkowania)
- doskonali umiejętność tworzenia pojęć nadrzędnych na podstawie pojęć podrzędnych (np. pociąg, samochód, motor to pojazdy; jaskółka, pingwin, bocian to ptaki)
- sprawnie klasyfikuje przedmioty, obrazki ze względu na cechy jakościowe (np. dwie lub więcej) oraz słowne określanie przyjętego kryterium

- grupuje słowa opisujące daną cechę, zjawisko, grupę (zabawy słowne na zasadzie łańcuszka skojarzeń, np.: Wymień coś, co jest miłe w dotyku)
- ma potrzebę stosowania klasyfikacji dla porządkowania przedmiotów w otaczającej przestrzeni (wykorzystywanie kodów, symboli i wyrazów do globalnego czytania dla oznaczenia właściwych miejsc dla danych rzeczy)
- wykorzystuje klasyfikacje do planowania czynności (lista potrzebnych rzeczy, składników)
- zbiera i porządkuje kolekcje oraz wykorzystuje do jej oznaczenia wyrazów do globalnego czytania, symbole, znaki oraz cyfry
- doskonalą umiejętność dostrzegania i odtwarzania w różnych formach złożonych sekwencji rytmicznych (rysowanie szlaczków, układanie elementów, odtwarzanie ruchem ciała, gra na instrumentach)
- przekłada regularności z jednej reprezentacji na drugą
- tworzy własne sekwencje rytmiczne przez rysowanie, pokazywanie, układanie, wygrywanie na przedmiotach i instrumentach, układanie własnych rymowanek
- doskonalą umiejętność szybkiego ustawiania się w kole, szeregu, rzędzie zgodnie z podanym układem rytmicznym (zabawy ruchowe, układy taneczne)
- koduje dostrzeżone regularności rytmiczne na papierze w formie graficznych zapisów (układy elementów, sekwencje czasowe, ruchowe, dźwiękowe, muzyczne)
- odtwarza rytmy poprzez różne formy reprezentacji zgodnie z zapisanym graficznie rytmem (ruchy ciała, układanie elementów, wygrywanie, wystukiwanie)
- dostrzega i opisuje istotne różnice między porównywanymi przedmiotami i obiektami
- rozpoznaje i nazywa kształty podstawowych figur geometrycznych płaskich i przestrzennych (koło, prostokąt, kwadrat jako rodzaj prostokąta, trójkąt, kula, sześcian)
- odtwarza kształty figur geometrycznych przez układanie z patyczków, tasiemek i na rysunku
- odtwarza według wzoru i układa własne kompozycje z mozaiki geometrycznej, klocków
- szuka różnych sposobów porównywania cech wielkościowych przedmiotów w trakcie manipulacji (porównywanie wielkości, długości, grubości, szerokości, wysokości poprzez wzajemne przykładanie do siebie, układanie patyczków na jednej podstawie dla porównywania długości itp.)
- stosuje trafne określenia opisujące cechy wielkościowe oraz różnice między porównywanymi przedmiotami
- eksperymentuje ze składaniem, rozcinaniem kartek papieru w kształcie figur geometrycznych i wykorzystuje je w pracach plastycznych
- rysuje proste wzory, figury symetryczne
- tworzy proste rysunki odzwierciedlające wielkość przedmiotów, sylwet z wykorzystaniem kratkowanej kartki lub linijki (mierzenie klocków i rysowanie na kartce mierzonych boków, mierzenie sylwet figur i rysowanie figur na kratkowanej kartce)
- rysuje na kartce pokazany wzór (układanie, rysowanie elementów w tych samych miejscach)
- odtwarza układ lub kolejność obrazków eksponowanych w krótkim czasie
- dostrzega i określa zmiany w widzianym wcześniej układzie elementów
działania dodatkowe:
- wyodrębnia podzbiory w zbiorze (np. w zbiorze owoców wyodrębnianie krajowych i egzotycznych, w zbiorze żółtych klocków wyodrębnianie podzbiorów według kryterium kształtu), próby

dostrzegania hierarchii (wyodrębnianie środków transportu, w tym podzbiory: pojazdy lądowe, wodne i powietrzne)

- podejmuje próby wyznaczania części wspólnej dwóch zbiorów z częściowym nakładaniem na siebie obręczy (klocki czerwone i klocki w kształcie trójkąta – w części wspólnej czerwone trójkąty)
- bada efekt „odbicia lustrzanego”, przesuwania, obracania przedmiotów i figur geometrycznych
- dostrzega symetrię we wzorach, figurach geometrycznych
- rozwija wyobraźnię przestrzenną podczas zabaw z wykorzystaniem układanek (np. typu „tangram”)

IV.13. eksperymentuje, szacuje, przewiduje, dokonuje pomiaru długości przedmiotów, wykorzystując np. dłoń, stopę, but

- prowadzi obserwacje, doświadczenia i eksperymenty zmierzające do dostrzegania skutków wykonywanych czynności (przelewanie wody do różnych naczyń, przesypanie piasku, wnioskowanie, sprawdzanie, które przedmioty toną w wodzie)
- dostrzega prawidłowości pozwalające przewidywać skutki podejmowanych działań; zakłada, co się prawdopodobnie zdarzy na podstawie ukształtowanych wyobrażeń, posiadanej wiedzy i doświadczeń (codzienne sytuacje, historyjki obrazkowe)
- określa, które z wprowadzanych i obserwowanych zmian mają charakter odwracalny, nieodwracalny i częściowo odwracalny
- szuka sposobów unikania niepożądanych zmian nieodwracalnych, naprawiania zmian częściowo odwracalnych (symulacje, twórcze rozwiązywanie problemów, „burza mózgów”)
- coraz skuteczniej radzi sobie w sytuacjach codziennych dzięki przewidywaniu skutków działań i korzystaniu z uprzednich doświadczeń (logiczne planowanie kolejności wykonywania czynności, układanie zabawek w funkcjonalny sposób, wykonywanie prac plastycznych według logicznych etapów, racjonalizacja wykonywania zadań, aby były skuteczniejsze lub szybsze)
- racjonalnie gospodaruje materiałami (np. wycinanie i odrysowywanie szablonów w taki sposób, aby oszczędzać papier, wyciskanie farby w ilości odpowiadającej powierzchni do malowania)
- bada rozpuszczalność różnych substancji w wodzie i wyciąga wnioski (piasek się nie rozpuszcza, sól rozpuszcza się, ale nie każda ilość)
- porównuje długości „na oko”, przez przykładanie, używa określeń: *dłuższy, krótszy*
- przechodzi do bardziej precyzyjnych sposobów porównywania długości z wykorzystaniem wspólnej miary (mierzenie krokami, stopa za stopą, łokciem, patyczkami, tasiemkami)
- dostrzega i rozumie, że wprowadzenie zmian typu składanie, rolowanie nie zmienia faktycznej długości przedmiotu (składanie i rozkładanie pasków papieru, układanie sznurka w różny sposób i sprawdzanie po każdej zmianie, czy długość się zmieniła)
- porządkuje przedmioty według długości wzrastającej lub malejącej ze stosowaniem określeń stopniujących (wykorzystywanie poznanych sposobów porównywania długości: manipulacja np. przykładanie do siebie, układanie na wspólnej podstawie, wspólna miara)
- dostrzega znaczenie stosowania miar w życiu człowieka
- podejmuje próby tworzenia prostych rysunków odzwierciedlających długość z wykorzystaniem kratkowanej kartki lub linijki (mierzenie tasiemek, patyczków i rysowanie kresek tej samej długości na kratkowanej kartce lub z wykorzystaniem linijki)

- praktycznie wykorzystuje umiejętności mierzenia długości, wysokości, grubości wspólną miarą lub miarką (projektowanie ubrań, prace plastyczno-techniczne, porównywanie cech wielkościowych przedmiotów i figur)

działania dodatkowe:

- poznaje narzędzia pomiarowe wykorzystywane do precyzyjnego określania długości za pomocą skali (linijka, centymetr krawiecki, miara taśmowa, laserowa)
- zapisuje wykonane pomiary, wykorzystując cyfry i umowne znaki

IV.14. określa kierunki i ustala położenie przedmiotów w stosunku do własnej osoby, a także w stosunku do innych przedmiotów, rozróżnia stronę prawą i lewą

- wskazuje i nazywa wszystkie części ciała u siebie oraz u innych osób (zabawy typu „Pokaż to, o czym mówię, a nie to, co pokazuję”)
- doskonalą umiejętność rozpatrywania otoczenia z punktu widzenia własnego i drugiej osoby (określanie, co widzę ja, co widzi koleżanka lub kolega, co jest przede mną, co jest przed koleżanką lub kolegą)
- posługuje się pojęciami dotyczącymi kierunku w przestrzeni z własnego punktu widzenia, ale i z punktu widzenia innej osoby: *w prawo, w lewo, do tyłu, do przodu* (chodzenie pod dyktando, zabawy rytmiczne, przechodzenie przez jezdnię, wykonywanie poleceń w parach, np. podajemy sobie prawą rękę, rzucamy do siebie piłkę prawą ręką, machamy do siebie prawą ręką)
- dostrzega osie symetrii oraz wskazuje lewą i prawą stronę własnego ciała (określanie, które części ciała są parzyste)
- rozumie i posługuje się symbolami graficznymi oznaczającymi kierunek i odległość (w zabawach tropiących: stosowanie strzałek, symbolu stopy z liczbą do określenia odległości; w grach planszowych: stosowanie strzałek do określania skrótów przy zatrzymaniu się na określonym polu)
- doskonalą umiejętność wykorzystywania orientacji przestrzennej podczas zabaw rytmiczno-tanecznych („Boogie-woogie”, „Rodzina paluszków”, „Pingwin”, nauka układów tanecznych)
- określa słownie wzajemne położenie przedmiotów w przestrzeni z zastosowaniem pojęć dotyczących kierunku oraz przyimków: *pomiędzy, naprzeciwko, w środku* itd.
- rozumienie efektu przesunięcia i obrotu drugiej osoby w przestrzeni (odwrotność strony lewej i prawej u osoby stojącej naprzeciwko)
- umiejętnie kieruje ruchem innej osoby poprzez komunikaty określające, ile kroków i w jakim kierunku ma wykonać – tzw. chodzenie pod dyktando
- opisuje trasy prowadzące do celu, opracowuje proste plany z wykorzystaniem strzałek, cyfr, umownych znaków i wyrazów do globalnego czytania (zabawy typu podchody, poszukiwanie skarbów)
- kreśli linie na kratkowanej kartce według instrukcji określającej strzałkami kierunek i liczbę kratek (kreślenie pod dyktando np. labiryntów, wzorów, przedmiotów)
- określa miejsce na kartce lub innej płaszczyźnie (zabawy typu: wskaż górny, dolny, prawy i lewy brzeg, środek, górne i dolne rogi, połóż klocek w prawym górnym rogu, narysuj kotka w lewym dolnym rogu)
- określa położenie wskazanych elementów na stronie lub odnajduje je według słownego polecenia
- kształtuje nawyk rysowania linii, kreślenia szlaczków zgodnie z przyjętym kierunkiem: z góry na dół, z lewej strony do prawej (zaznaczanie początku)

- wykorzystuje orientację na kartce podczas prac plastyczno-technicznych wykonywanych według wzoru, instrukcji słownej (origami, wykonanie zabawek z papieru: samolot, strzałka)
działania dodatkowe:
- przedstawia postaci na rysunku ze zwróceniem uwagi na elementy ciała, uwzględniając elementarne zasady proporcji, charakterystycznych cechy wyglądu rysowanej osoby
- poznaje sposoby przedstawiania przestrzeni na płaszczyźnie (mapy, plany)

IV.15. przelicza elementy zbiorów w czasie zabawy, prac porządkowych, ćwiczeń i wykonywania innych czynności, posługuje się liczebnikami głównymi i porządkowymi, rozpoznaje cyfry oznaczające liczby od 0 do 10, eksperymentuje z tworzeniem kolejnych liczb, wykonuje dodawanie i odejmowanie w sytuacji użytkowej, liczy obiekty, odróżnia liczenie błędne od poprawnego

- doskonalą umiejętność szacowania liczby przedmiotów w wyodrębnionym zbiorze, stosuje określenia: *mniej, więcej, tyle samo*
- rozpoznaje po układzie liczbę kropek na kostce do gry bez przeliczania (gry kostkowe, odtwarzanie układu kropek na kostce w formie graficznej)
- poszerza zakres liczenia liczebnikami głównymi, zgodnie z indywidualnymi możliwościami (u dzieci liczących w szerszym zakresie niż 10 dostrzeganie rytmu dziesiątkowego)
- rozpoznaje błędne liczenie i opisuje dostrzeżone nieprawidłowości (inscenizowanie błędnego liczenia przez nauczyciela z wykorzystaniem pacynki)
- rozumie, że wynik liczenia nie zależy od układu elementów i kolejności liczenia (liczenie w różnych kierunkach, przeliczanie tych samych elementów różnie ułożonych: w rzędzie, piramidkach, rozsypce)
- rozumie podwójne znaczenie ostatniego liczebnika: ostatni liczony element i wskazujący liczbę wszystkich elementów w zbiorze
- doskonalą umiejętność właściwego organizowania czynności liczenia, podczas manipulowania oraz na kartach pracy (ustawianie elementów w rzędzie, szeregu, przesuwanie, skreślanie, zaznaczanie kolorem, zapamiętywanie, który element został policzony)
- liczy i odzwierciedla liczbę elementów na palcach lub na zbiorach zastępczych
- ustawia się w grupy o liczebności określonej wypowiedzianą liczbą lub pokazaną cyfrą (tworzenie zespołów, ustawianie się w koła, rzędy)
- doskonalą umiejętność posługiwania się w dostępnym zakresie liczebnikami porządkowymi i dostrzega ich znaczenia (określanie własnego miejsca w szeregu, układanie przedmiotów w szeregu według podanej kolejności, numerowanie miejsc podczas zabaw teatralnych, rymowanki, wyliczanki z elementem przeliczania za pomocą liczebników porządkowych, wskazywanie na obrazkach wagonów w pociągu, pięter w bloku, misiów na półce, przeliczanie schodów i ustawianie na nich zabawek, rysowanie zgodnie z wysłuchaną historią, np. *Po jeziorze płyną łódki: pierwsza zielona, druga czerwona, trzecia żółta...*)
- tworzy zbiory o określonej liczebności przez dokładanie lub zabieranie elementów
- dodaje i odejmuje na konkretach i zbiorach zastępczych w zakresie odpowiadającym własnym możliwościom (manipulowanie, sytuacje zabawowe, zabawy tematyczne, np. „Urządzamy przyjęcie”, gry z użyciem kostek)
- określa wynik dodawania lub odejmowania z pomocą palców zastępujących przedmioty (zginanie i prostowanie, dotykanie do policzka dla zaznaczenia)
- dolicza i odlicza z wykorzystywaniem globalnego ujmowania niewielkich liczebności elementów np. oczek na kostce

- dodaje i odejmuje w zakresie 10 lub większym (na palcach lub na innych zbiorach zastępczych)
- podaje wynik dodawania i odejmowania w opisanych słownie sytuacjach, jako wstęp do rozwiązywania zadań tekstowych, np. *Tata dał Kasi dwa cukierki, mama dała dwa cukierki. Ile cukierków ma Kasia?* (dzieci mogą sobie pomagać, licząc na palcach)
- wykorzystuje symboliczny, uzgodniony zapis graficzny do ustalania wyniku dodawania i odejmowania (karty pracy: dorysowywanie, skreślanie przedmiotów, rysowanie, skreślanie kresek odpowiadających liczbie przedmiotów)
- zdobywa doświadczenia pozwalające na stopniowe przechodzenie na poziom umożliwiający wykonywanie operacji przez doliczanie lub odliczanie elementów bez konieczności liczenia wszystkich obiektów („liczenie znikających obiektów” – np. *Wrzuć dwa żetony do skarbonki, dorzuć jeszcze trzy. Jak myślisz, ile żetonów jest w środku?* – dziecko może posilkować się liczeniem na palcach, wyobrażać sobie obiekty; zabawa w „matematyczną maszynę”, która dolicza lub odlicza, a po wykonaniu operacji dzieci muszą same określić, jakie działanie wykonała maszyna)
- tworzy zbiory równoliczne (rozkładanie przedmiotów po kilka zgodnie z podaną liczebnością, ustawianie się w grupach o określonej liczebności, rozkładanie po tyle samo – w sytuacjach codziennych, podczas odgrywania scenek sytuacyjnych z wykorzystaniem pacynek, zabaw w sklep)
- doskonalą umiejętność ustalania równoliczności przez przeliczanie, ustawianie w pary i inne formy wzajemnego przyporządkowania, np. graficzne łączenie liniami
- porządkuje zbiory przedmiotów według wzrastającej i malejącej liczebności w dostępnym zakresie
- tworzy zbiory na zasadzie: w każdej następnej pętli umieść o jeden element więcej lub o jeden mniej
- porównuje liczebności zbiorów z określaniem, o ile jest mniej lub więcej elementów (ustawianie w pary i sprawdzanie, ilu elementów nie da się przyporządkować)
- rozumie zasady wymiany elementów według przyjętej reguły (wymiana jeden do jednego, jeden do dwóch...), jako wstęp do zrozumienia operacji kupna i sprzedaży
- uczestniczy w zabawach z liczmanami, żetonami oznaczonymi cyframi (zabawy w sklep, ustalanie cen produktów, odgrywanie roli kupującego i sprzedającego)
- poznaje graficzny obraz liczb od 0 do 10 (wykorzystanie domina cyfrowo-obrazkowego, łączenie w pary kartonika z cyfrą z obrazkiem przedstawiającym liczbę elementów, zabawy typu: „Wyłóż kartonik z cyfrą i narysuj tyle kólek, ile wskazuje cyfra”, „Ułóż w obręczy tyle woreczków, ile wskazuje cyfra na kartoniku”)
- dostrzega rytm układu dziesiątkowego podczas głośnego liczenia z jednoczesnym pokazywaniem kolejno zapisanych liczb np. na miarce (liczenie z nauczycielem, grupowe)
- dostrzega znaczenia cyfr i numeracji cyfrowej w życiu codziennym (kalendarze, zegary, monety)
- stosuje cyfry w zapisach matematycznych i innych sytuacjach (numerowanie miejsc, stron w książkach, wykonywanie kalendarzy przeżyć, ewidencjonowanie kolekcji, opracowywanie przepisów kulinarnych)
- wykonuje i układa zadania z wykorzystaniem cyfr i znaków matematycznych
działania dodatkowe:
- liczy obiekty dostępne chwilowej obserwacji lub będące w ruchu (liczenie przejeżdżających aut, przebytych kroków, słyszanych dźwięków)
- liczy do przodu i wstyk z dowolnego miejsca

- podejmuje próby liczenia po pięć z pokazywaniem na palcach
- poznaje znaki $<$, $>$, $=$ oraz wykorzystuje je do porównywania liczb
- prawidłowo układa i odczytuje zapisy matematyczne ze znakami $<$, $>$, $=$
- poznaje znaki matematyczne: $+$, $-$ oraz rozwiązuje proste zadania z ich wykorzystaniem
- samodzielnie stosuje cyfry i znaki matematyczne w działaniach dodawania i odejmowania oraz prawidłowo je odczytuje
- stopniowo zdobywa doświadczenia zmierzające do zrozumienia, że wielkość przedmiotów i zajmowana przez nie przestrzeń nie wpływają na ich liczebność (zabawy ze zmienianiem układu elementów w tym samym zbiorze poprzez nakładanie na siebie, przesuwanie)

IV.16. posługuje się w zabawie i w trakcie wykonywania innych czynności pojęciami dotyczącymi następstwa czasu, np. wczoraj, dzisiaj, jutro, rano, wieczorem, w tym nazwami pór roku, nazwami dni tygodnia i miesięcy

- systematycznie prowadzi kalendarz pogody z zaznaczeniem pory roku, nazwy miesiąca i dnia tygodnia (wykorzystanie symboli, gotowych lub tworzonych samodzielnie, cyfr, wyrazów do globalnego czytania)
- rozumie pojęcie „pory roku”, dostrzega ich rytm, posiada wiedzę dotyczącą pór roku (quizy, zagadki, samodzielnie lub zespołowo opracowane kalendarze pór roku, miesięcy)
- dostrzega przemienność dnia i nocy oraz nazywa pory dnia: rano, południe, wieczór (harmonogram dnia)
- poprawnie stosuje określenia: wczoraj, jutro, przedtem, potem (opowiadanie o zdarzeniach, planach, układanie twórczych opowiadań, historyjek)
- dostrzega następstwa: pór roku, dni tygodnia, pór dnia, trafnie posługuje się pojęciami dotyczącymi czasu (ogłądanie, układanie lub samodzielne opracowywanie kalendarzy, harmonogram tygodnia, przebieg projektu, opowieści ruchowe, nauka piosenek i rymowanek zawierających nazwy pór roku, dni tygodnia)
- stopniowo przyswajają nazwy kolejnych miesięcy (rytuał żegnania i witania kolejnych miesięcy, kalendarz urodzinowy)
- rozumie znaczenie kalendarzy w planowaniu i organizacji życia
- interesuje się ważnymi datami w życiu rodziny (urodziny, rocznice, imieniny członków rodziny)
- podejmuje próby opracowywania skutecznych procedur i planów działań uwzględniających następstwo czasowe czynności lub etapów (podczas opracowywania projektów)

działania dodatkowe:

- poznaje sposoby mierzenia czasu przez różne rodzaje zegarów (stoper, zegar: słoneczny, elektroniczny, piaskowy, tarczowy, wahadłowy)
- dostrzega znaczenie pomiaru czasu za pomocą zegarów i stoperów
- porównuje czas wykonywania różnych czynności
- podejmuje próby odczytywania z pomocą nauczyciela pełnych godzin na zegarze tarczowym o określonych porach (czas posiłków, pora wyjścia do ogrodu, czas na czytanie książki)

IV.17. rozpoznaje modele monet i banknotów o niskich nominałach, porządkuje je, rozumie, do czego służą pieniądze w gospodarstwie domowym

- poznaje nominały wybranych monet i banknotów
- wykorzystuje fikcyjne monety i banknoty w zabawie, w celu lepszego zrozumienia ich funkcji (zabawy tematyczne typu „Sklep”, „Zakupy”, „Mamo, co mam kupić?”)

- potrafi określić wartość wybranych monet i banknotów, dokonuje porównań, grupuje
- rozumie znaczenie pieniędzy w życiu codziennym, zasadę zarabiania i wydawania (odgrywanie scenek, zabawy tematyczne, planowanie wydatków)
- rozumie, że nie wszyscy ludzie mają tyle samo pieniędzy, i że nie może to być powodem do ich wyśmiewania czy lekceważenia
- poznaje powiedzenia związane z pieniędzmi i oszczędzaniem, np.: „Pieniądze szczęścia nie dają”, „Czas to pieniądź”, „Chytry dwa razy traci”, „Grosz do grosza, i zbierze się kokosza”

IV.18. posługuje się pojęciami dotyczącymi zjawisk przyrodniczych, np. tęcza, deszcz, burza, opadanie liści z drzew, sezonowa wędrówka ptaków, kwitnienie drzew, zamarzanie wody, dotyczącymi życia zwierząt, roślin, ludzi w środowisku przyrodniczym, korzystania z dóbr przyrody, np. grzybów, owoców, ziół

- utrwała i wzbogaca słownictwo służące do opisywania warunków pogodowych, np. deszcz, mżawka, burza, ulewa, mróz, grad, zamieć, szaruga, słońce, mgła, śnieg, szron, chmury, wiatr, huragan, sztorm
- dostrzega zmienną długość dnia w zależności od pory roku
- wskazuje zjawiska atmosferyczne charakterystyczne dla poszczególnych pór roku (kalendarz pogody, plansze dydaktyczne, loteryjki obrazkowe, zagadki, prezentacje graficzne)
- dostrzega skutki zjawisk atmosferycznych oraz wskazuje sposoby zabezpieczania przed nimi roślin, zwierząt i ludzi, np. mróz: zamarzanie szyb, przemarzanie roślin, brak pokarmu dla zwierząt – skrobanie szyb, zabezpieczanie skóry rąk i twarzy kremem, osłanianie roślin, dokarmianie zwierząt (obserwacje, nawiązanie do doświadczeń i przeżyć dzieci, plansze dydaktyczne, literatura, historyjki obrazkowe, aktywne rozwiązywanie problemów, „burza mózgów”)
- wskazuje niebezpieczeństwa wynikające z pogody, np. uderzenie pioruna, silne podmuchy wiatru, powódź, huragan, trąba powietrzna, susza, oraz poznaje sposoby postępowania w przypadku tego typu zagrożeń (historyjki obrazkowe, pogadanki)
- doskonali umiejętność dobierania stroju oraz form aktywności do warunków pogodowych, rozumie znaczenie właściwego doboru stroju i starannego ubrania (karty pracy, loteryjki obrazkowe)
- bada zjawiska atmosferyczne z wykorzystaniem pomocnych narzędzi, np. termometr, skonstruowany deszczomierz (pomiar temperatury, obserwowanie siły wiatru przez montowanie wiatraków, badanie intensywności opadów deszczu, zamarzania wody, obserwacja płatków śniegu, szronu za pomocą lupy)
- zwraca uwagę na wpływ obserwowanych, badanych zjawisk na odczucia, np. na termometrze jest poniżej zera, więc jest nam zimno
- rozumie, że woda zmienia stany skupienia pod wpływem temperatury: zamarzanie, topnienie, skraplanie, parowanie
- wiąże zjawiska pogodowe i dostrzega ich logikę, przewiduje zdarzenia na podstawie określonych symptomów (nadchodzą czarne chmury – będzie padał deszcz, wychodzi słońce i wciąż jeszcze pada – pojawi się tęcza, padało i chwycił mróz – będzie ślisko, gdy poranek jest zimny, może pojawić się szron, szadź, lód na kałużach)
- samodzielnie i adekwatnie reaguje na sygnały własnego organizmu związane z warunkami pogodowymi, np. wkładanie bluzy przy odczuwaniu zimna; rozcieranie rąk przy odczuciu zimna; schodzenie ze słońca, gdy boli głowa; picie większej ilości wody podczas upału; sygnalizowanie opiekunom, gdy obuwanie jest mokre w środku itp.

- opracowuje kalendarze pogody z zastosowaniem piktogramów, umownych znaków, wyrazów do czytania globalnego i cyfr
- przedstawia w pracach plastycznych różne zjawiska pogodowe (wiatr – drzewa pochylone, deszcz padający ukosem)
- ogląda prognozy pogody prezentowane w telewizji, zwracając uwagę na pogodę dla własnego regionu oraz odnosi ją do bieżących obserwacji
- kształtuje umiejętność korzystania z informacji podanych w prognozie pogody, np. dobieranie odpowiedniego stroju oraz przedmiotów, tj. parasol, okulary przeciwsłoneczne, krem z filtrem (zabawy w skojarzenia, dobieranie obrazków)
- dostrzega znaczenia prognozy pogody dla ludzi wykonujących określone zawody, np. rolnik, ogrodnik, leśnik, marynarz, lotnik
- rozpoznaje, nazywa i wskazuje cechy charakterystyczne bliskich oraz dalszych środowisk, stref klimatycznych: las, łąka, park, pole, sad, ogród, góry, rafa koralowa, dżungla, kraina polarna (wycieczki, filmy, albumy)
- doskonalą umiejętność rozpoznawania oraz nazywania zwierząt żyjących w poznawanych środowiskach przyrodniczych i strefach klimatycznych (obserwacje, plansze, zdjęcia, filmy)
- dostrzega cechy charakterystyczne wyglądu zwierząt oraz wskazuje cechy świadczące o adaptacji do warunków środowiska (obserwacje, albumy, zagadki, quizy)
- rozpoznaje i nazywa zwierzęta gospodarskie dorosłe, młode oraz wskazuje korzyści płynące z ich hodowli (obserwacje, filmy, zdjęcia, makiety gospodarstwa)
- dostrzega pozytywny wpływ niektórych zwierząt na środowisko (mrówki, biedronki, dżdżownice, sikorki, dzięcioły)
- doskonalą umiejętność nazywania i rozpoznawania coraz większej liczby roślin na podstawie cech charakterystycznych: drzew parkowych i leśnych po liściach, owocach, nasionach; drzew w sadach po owocach; kwiatów ogrodowych po wyglądzie kwiatów, zapachu; roślin łąkowych po wyglądzie liści, kwiatów, zapachu; roślin zielnych po zapachu, wyglądzie
- poznaje korzyści z uprawy lub zbierania roślin w naturalnym środowisku: buraki cukrowe, zboża (w tym kukurydza), słoneczniki, owoce z sadów, warzywa, kwiaty drzew, np. lipy
- systematycznie obserwuje, bada okazy zgromadzone w kąciку przyrody oraz opisuje wrażenia, porównuje, wyciąga wnioski (badanie polisensoryczne, obserwowanie z wykorzystaniem lupy, zakładanie zielników)
- poznaje i nazywa charakterystyczne dla naszego kraju krajobrazy (nizinny, nadmorski, górski, pojezierza) oraz wymienia przykładowe rośliny i zwierzęta zamieszkujące te obszary
- przyporządkowuje przykładowe zwierzęta i rośliny do poznawanych kontynentów i regionów (np. Afryka, kraje polarne, Ameryka, Australia)
- uczestniczy w celowych i planowych obserwacjach zwierząt, roślin w naturalnym środowisku, w różnych porach roku, rejestruje spostrzeżenia, wyciąga wnioski dotyczące warunków życia: sposobu odżywiania, adaptacji do warunków atmosferycznych, rozmnażania (obserwowanie wybranego gatunku zwierząt, konkretnej rośliny w ogrodzie przez kolejne dni)
- dostrzega u zwierząt prawidłowości dotyczące: sposobów odżywiania (roślinożerne, mięsożerne – drapieżne), rozmnażania i karmienia potomstwa (charakterystyczne etapy rozwoju na przykładzie żaby, motyla, ptaka; karmienie potomstwa mlekiem przez ssaki), trybu życia (np. nocny, dzienny), przystosowania do środowiska i warunków życia (płetwy u zwierząt pływających, długie nogi u ptaków brodzących)

- prowadzi hodowle zwierząt w kąci przyrody (dżdżownice, ślimaki, gryzonie, rybki), obserwuje, otacza systematyczną opieką (pełnienie dyżurów)
- dostrzega zagrożenia dla przyrody wynikające ze zmian klimatycznych, rozwoju cywilizacji oraz codziennej działalności człowieka (zanieczyszczanie wody, powietrza, gleby)
- poznaje sposoby niwelowania niekorzystnych zmian oraz wpływów na przyrodę przez działania proekologiczne i systemy ochrony, np. umieszczenie budek lęgowych dla ptaków, montowanie bezpiecznych przejść dla zwierząt nad lub pod drogami, rezerваты przyrody, parki krajobrazowe, dbanie o czystość środowiska, ochrona lasów, segregacja odpadów, zmniejszanie hałasu (filmy, plakaty, pogadanki, spotkania z ekologami, praktyczny pokaz i trening w zakresie segregowania odpadów, udział w akcjach „Dzień Ziemi”, „Sprzątanie świata”, aktywne rozwiązywanie problemów metodą „burzy mózgów”, tworzenie prac plastycznych)
- wykonuje zielniki, albumy ukazujące świat roślin i zwierząt, z wykorzystaniem wyrazów do globalnego czytania, kodów, symboli i cyfr
- uczestniczy w celowych i planowych obserwacjach zwierząt, roślin w kolejnych porach roku, rejestruje spostrzeżenia (zdjęcia tego samego drzewa, krajobrazu w różnych porach roku, prowadzenie dziennika obserwacji)
- poznaje sposoby chronienia roślin przed niekorzystnymi czynnikami, np. mróz, susza (obserwacja w ogrodzie, wycieczki, poznawanie pracy ogrodnika, sadownika w różnych porach roku)
- kojarzy podstawowe zmiany w przyrodzie z cyklem pór roku na podstawie obserwacji, działań, nabytych wiadomości i umiejętności w poszczególnych okresach:

Jesienią

- rozpoznaje i nazywa podstawowe gatunki drzew liściastych i iglastych po liściach, owocach i nasionach oraz wyglądzie drzewa (odczytywanie wyrazów do globalnego czytania, np. lipa, topola, klon)
- rozumie konieczność ochrony drzew parkowych
- dostrzega zmiany w krajobrazie charakterystyczne dla wczesnej i późnej jesieni (operowanie określeniami „złota jesień”, „szaruga jesienna”)
- nazywa barwy jesiennych liści i rozumie, dlaczego w tym czasie liście opadają
- obserwuje różne nasiona i dostrzega zależności ich budowy od sposobu rozprzestrzeniania się (przenoszone przez wiatr, przyczepiające się do sierści zwierząt, rozsiewające się za pośrednictwem odchodów zwierząt)
- rozpoznaje i nazywa jesiennie owoce, warzywa i kwiaty (poznawanie wielozmysłowe, wyrazy do globalnego czytania: owoce, burak, por, cebula, fasola, astry)
- dokonuje klasyfikacji owoców na krajowe i egzotyczne
- poznaje cyklu rozwojowego drzew owocowych na przykładzie jabłoni, gruszy, śliwy
- rozumie pojęcia: sad, ogród, pole
- poznaje sposoby przetwarzania owoców i warzyw (kiszenie kapusty, gotowanie kompotu, suszenie jabłek)
- uczestniczy w zajęciach kulinarnych, podczas których wykorzystywane są plony jesieni
- rozumie konieczność zabezpieczenia roślin przed zimą (np. chochoły, agrowłóknina)
- rozpoznaje i nazywa ptaki migrujące do ciepłych krajów oraz przylatujące na zimę (przyporządkowywanie wyrazów do globalnego czytania do sylwety lub obrazka np. wilga, kukułka, dudek – odlatujące, gil – przylatujący)

- poznaje różne sposoby przygotowywania się zwierząt do zimy (zapadanie w sen zimowy, gromadzenie zapasów, zmiana futer na jaśniejsze i cieplejsze)
- przygotowuje ziarna dla ptaków do dokarmiania w okresie zimy, wie, jak i kiedy dokarmiać ptaki (dobór właściwego pokarmu, tylko kiedy spadnie śnieg, systematycznie w tym samym miejscu)

Zimą

- rozumie znaczenie pokrywy śnieżnej dla roślin w czasie mrozu
- rozpoznaje wybrane gatunki drzew iglastych
- rozpoznaje i nazywa ptaki zimujące w naszym kraju (przyporządkowywanie nazw ptaków do sylwet, zdjęć lub obrazków, np. sroka, wrona, gil, sikora, gawron)
- systematycznie i właściwie dokarmia ptaki
- uczestniczy w zabawach tropiących na śniegu z rozpoznawaniem śladów i tropów zwierząt
- prowadzi hodowlę kielków w kąci przyrody w celu wzbogacenia diety
- rozumie konieczność pomagania zwierzętom leśnym w czasie zimy, z podkreśleniem znaczenia pracy leśnika
- utrwała wiadomości o zwierzętach leśnych zimą (zwierzęta zapadające w sen zimowy, pozyskiwanie pokarmu przez zwierzęta drapieżne i korzystanie z paśników przez zwierzęta roślinożerne)
- rozumie konieczność opiekowania się zwierzętami domowymi: zapewnienie pożywienia i ochrony przed zimmem

Wiosną

- dostrzega etapy rozwoju roślin: drzew owocowych, roślin kwiatowych i cebulowych
- prowadzi obserwacje rozwoju rośliny z nasionka, z cebuli, np. fasoli, pomidora, ogórka, dymki, oraz prowadzi kalendarze obserwacji (wykorzystywanie lupy)
- rozpoznaje i nazywa wiosenne kwiaty, drzewa i krzewy oraz przyporządkowuje wyrazy do globalnego czytania do sylwet, zdjęć lub obrazków (np.: irys, tulipan, narcyz)
- nazywa oraz próbuje owoców i warzyw sezonowych (rzodkiewki, szczypiorek, młoda kapusta, truskawki)
- poznaje prace ogrodnicze prowadzone wiosną oraz nazywa wykorzystywane w ogrodzie narzędzia
- rozpoznaje i nazywa rośliny chronione oraz rozumie konieczność podejmowania działań ochronnych
- poznaje etapy rozwoju niektórych zwierząt (żaby, motyla, ptaka)
- nazywa młode zwierzęta leśne, hodowlane i domowe

Latem

- rozpoznaje i nazywa owoce letnie oraz bada ich budowę, dostrzega różnice i podobieństwa, szuka nasion
- rozumie potrzebę uprawiania roślin przez człowieka oraz rozpoznaje podstawowe rośliny uprawne
- dostrzega znaczenie postępu technicznego dla szybkości i jakości wykonywania prac polowych i ogrodniczych (maszyny rolnicze)
- rozumie pojęcie: żniwa
- dostrzega wpływ warunków pogodowych na świat przyrody (niebezpieczeństwo suszy lub zbyt obfitych opadów)

- rozpoznaje i nazywa rośliny rosnące w różnych środowiskach: w ogrodach, na rabatach, w parkach i na łące
- poznaje wartości smakowe, zapachowe i zdrowotne wybranych ziół (uprawa ziół w doniczkach, zakładanie zielników z podpisami)
- rozpoznaje i nazywa ptaki oraz identyfikuje ich odgłosy
- poznaje sposoby opiekowania się młodymi przez zwierzęta leśne
- rozpoznaje i nazywa zwierzęta oraz rośliny chronione, ze szczególnym zwróceniem uwagi na te, które można spotkać w najbliższym otoczeniu lub w czasie wakacji (traszki, salamandry, mrówki leśne)

działania dodatkowe:

- rozumie zjawisko obiegu wody w przyrodzie
- identyfikuje odgłosy związane z niektórymi zjawiskami atmosferycznymi (słuchanie odgłosów deszczu i wiatru o różnym natężeniu)
- podejmuje próby prezentowania przykładowej prognozy pogody z zastosowaniem podstawowych określeń i mapy (zabawy w „Prezentera pogody”)
- poznaje prehistorię naszej planety (krajobraz prehistoryczny, gatunki wymarłe, np. dinozaury)
- rozumie potrzebę chronienia niektórych gatunków roślin i zwierząt przez obejmowanie ochroną gatunkową, tworzenie rezerwatów, parków krajobrazowych; poznawanie niektórych gatunków objętych systemem ochrony (plakaty, albumy)
- interesuje się globusem jako modelem naszej planety (wskazywanie na globusie regionów polarnych, kontynentów, doskonalenie orientacji, gdzie są strefy gorące, zimnego i umiarkowanego klimatu)
- wzbogaca wiedzę na temat pochodzenia wybranych produktów spożywczych i sposobów ich przetwarzania i przygotowywania do spożycia (oleje, oliwa, miód, mąka, cukier, kasze)
- rozpoznaje podstawowe rodzaje zbóż uprawianych w naszym kraju oraz produkty z nich otrzymywane (chleb ciemny, jasny, kasze, płatki)
- wykonuje prezentacje oraz uproszczone mapy z zastosowaniem symboli, kodów i wyrazów do czytania globalnego

IV.19. podejmuje samodzielną aktywność poznawczą, np. oglądanie książek, zagospodarowywanie przestrzeni własnymi pomysłami konstrukcyjnymi, korzystanie z nowoczesnej technologii itd.

- interesuje się książkami i czasopismami zgromadzonymi w kąci książki lub w bibliotece przedszkolnej (dobieranie książek do omawianej tematyki, porządkowanie książek zgodnie z przyjętą zasadą)
- poznaje i nazywa książki różnego rodzaju (bajki, atlasy, albumy, przyrodnicze, komiksy, zbiory poezji, poradniki, słowniki)
- poznaje bibliotekę, jako miejsce wypożyczania, oglądania książek, zna obowiązujące tam zasady zachowania, poznaje sposoby porządkowania książek: tematycznie, według alfabety (wycieczki, organizacja biblioteki w sali)
- poznaje czasopisma dla dzieci (prenumerowanie, oglądanie czasopism)
- szuka informacji na dany temat w dostępnych źródłach wiedzy, ogląda albumy, atlasy, podejmuje próby czytania informacji, podpisów w celu wzbogacenia wiedzy i zaspokojenia ciekawości
- wznosi konstrukcje z różnorodnych materiałów, w celu organizacji przestrzeni wokół siebie (zabawy tematyczne, zabawy teatralne, strefy wypoczynku)

- poznaje bezpieczne sposoby korzystania z nowoczesnych technologii, szczególnie w zakresie telekomunikacji i informatyki (smartfon, tablet, komputer, tablica interaktywna)
- uczestniczy w szukaniu informacji w Internecie, docenia jego wartość jako bogatego źródła wiedzy (wspólne oglądanie ciekawych stron www, wskazywanie bogactwa zdjęć i filmów zamieszczonych w sieci)
- rozumie, że należy mieć ograniczone zaufanie do prezentowanych w Internecie treści (zachęcanie do sięgania do wiarygodnych źródeł, tworzonych przez specjalistów w danej dziedzinie, np. szukanie informacji o zwierzętach, drzewach na stronach Lasów Państwowych, o historii miasta – na oficjalnych portalach, czy stronach miejskiego muzeum)

IV.20. wskazuje zawody wykonywane przez rodziców i osoby z najbliższego otoczenia, wyjaśnia, czym zajmuje się osoba wykonująca dany zawód

- określa, na czym polega praca zawodowa rodziców, dziadków, oraz dostrzega znaczenie tej pracy dla innych (rozmowy kierowane, plansze, organizowane spotkania z rodzicami, dziadkami)
- wzbogaca wiadomości na temat pracy, roli społecznej ludzi pełniących ważne funkcje społeczne, np. przedstawicieli policji, straży pożarnej (spotkania, tablice graficzne, rekwizyty związane z zawodem, zabawy tematyczne)
- nazywa różne zawody, rozpoznaje pomoce i narzędzia potrzebne do ich wykonywania (zabawy pantomimiczne, loteryjki obrazkowe, rozmowy, pokazy zdjęć i filmów przedstawiających ciekawe zawody)
- podejmuje próby zrozumienia motywacji osób wykonujących różne zawody, wie, w jakim celu podejmuje się pracę, np. z zamiłowania, w celu rozwijania pasji, doskonalenia się, zarabiania na życie

IV.21. rozumie bardzo proste polecenia w języku obcym nowożytnym i reaguje na nie; uczestniczy w zabawach, np. muzycznych, ruchowych, plastycznych, konstrukcyjnych, teatralnych; używa wyrazów i zwrotów mających znaczenie dla danej zabawy lub innych podejmowanych czynności; powtarza rymowanki i proste wierszyki, śpiewa piosenki w grupie; rozumie ogólny sens krótkich historyjek opowiadanych lub czytanych, gdy są wspierane np. obrazkami, rekwizytami, ruchem, mimiką, gestami

- doskonali umiejętności rozumienia prostych poleceń oraz reagowania na nie całym ciałem, a także werbalnie
- kształtuje i wzmacnia poczucie pewności siebie jako użytkownika języka
- aktywnie i systematycznie uczestniczy w zabawach organizowanych metodą reagowania całym ciałem (Total Physical Response) oraz zabawach ruchowo-naśladowczych prowadzonych w języku obcym
- odgrywa proste scenki (np. witanie się i pożegnanie) za pomocą różnych rekwizytów teatralnych (pacynek, kukielek) lub maskotek i zabawek
- uczestniczy w zabawach tematycznych (np. sklep)
- wykorzystuje techniki plastyczne do utrwalania przyswajanego materiału w języku obcym (np. ilustrowanie historyjek, personalizacja)
- czynnie wykorzystuje poznane słownictwo i wyrażenia podczas zabaw (np. konstrukcyjnych, grach typu memory)
- słucha rymowanek, wierszyków i piosenek śpiewanych na żywo lub odtwarzanych z nośników elektronicznych, którym towarzyszy prezentacja rekwizytów, ilustracja ruchowa, karty ilustracyjne lub rysunek czy zdjęcie

- ilustruje treści rymowanek, wierszyków i piosenek lub koloruje gotowe ilustracje podczas słuchania
- doskonali umiejętności powtarzania według wzorca
- grupowo, chórally powtarza proste rymowanki, wierszyki i piosenki
- uczestniczy w zabawach muzyczno-literackich, grupowej recytacji lub śpiewaniu wraz z ilustracją ruchową czy wskazywaniem obiektów np. na ilustracji
- słucha krótkich historyjek opowiadanych przez nauczyciela i ilustrowanych obrazkami, planszami, plakatami, kartami ilustracyjnymi, prezentacją „teatryku kukielek” lub mimiką i gestem
- uczestniczy w pracy z materiałem autentycznym, czytaniu prostych książeczek dla dzieci
- aktywnie uczestniczy w opowieściach nauczyciela lub czytaniu książeczek przez nauczyciela w postaci dopowiadania brakujących słów, recytacji „refrenu”, ekspresji emocji (np. śmiech, klaskanie, imitacja płaczu)
- zaczyna interesować się opowieściami, historyjkami i książeczkami w języku obcym przez (zachęcanie do korzystania z „kącika języka” oraz uczestniczenie w wybieraniu opowieści na dane zajęcia)

IV.22. reaguje na proste polecenia w języku mniejszości narodowej lub etnicznej, używa wyrazów i zwrotów mających znaczenie w zabawie i innych podejmowanych czynnościach: powtarza rymowanki i proste wierszyki, śpiewa piosenki; rozumie ogólny sens krótkich historyjek opowiadanych lub czytanych wspieranych np. obrazkiem, rekwizytem, gestem; zna godło (symbol) swojej wspólnoty narodowej lub etnicznej

- dokonuje autoprezentacji oraz prezentacji własnej rodziny w języku mniejszości narodowej lub etnicznej (imiona, nazwiska, określenia stopni pokrewieństwa)
- interesuje się historią własnej rodziny: losy, etymologia nazwisk (drzewo genealogiczne, spotkania z członkami rodzin mówiących językiem mniejszości narodowej lub etnicznej)
- kształtuje w podstawowym zakresie świadomość przynależności społecznej i terytorialnej: moja rodzina, moje miasto, mój region, mój kraj (wskazywanie na mapie Polski, stosowanie rdzennych określeń społeczności, wprowadzenie nazwy miejscowości do czytania globalnego)
- uczestniczy w poznawaniu, promowaniu i aktywnym działaniu na rzecz środowiska geograficznego, przyrodniczego oraz kulturowego, w połączeniu ze wzbogacaniem słownictwa biernego i czynnego mniejszości narodowej lub etnicznej (spacery, wycieczki, spotkania z twórcami i artystami, udział w wystawach, pokazach, konkursach, wykonywanie albumów, zwiedzanie zabytków regionu, prezentowanie się w strojach regionalnych, prace plastyczno-techniczne wykorzystujące charakterystyczne zdobnictwo i techniki, zajęcia przybliżające tradycje kulinarne z nazywaniem potraw i składników)
- odczuwa dumę z przynależności do społeczności operującej własnym językiem i tradycją kulturową
- dostrzega elementy wspólne w kulturze całego kraju, przy jednoczesnym dostrzeganiu odmienności, unikatowości własnych tradycji
- przejawia akceptację i tolerancję wobec odmienności kultury i języka w obrębie społeczności, w której funkcjonuje
- aktywnie uczestniczy w zabawach prowadzonych w języku mniejszości narodowej lub etnicznej (tańce, korowody, zabawy w kole, wyliczniki, gry, dialogi, przyśpiewki)

- wiąże tradycyjne zabawy z odpowiednimi sytuacjami lub okresami w roku (święta, obrzędy związane z witaniami lub żegnaniem pór roku, uroczystości o charakterze rodzinnym, zabawy z naśladowaniem czynności osób dorosłych)
- adekwatnie wykorzystuje w zabawach stroje, rekwizyty, instrumenty z zastosowaniem określeń zaczerpniętych z tradycji językowych (pierścionki, kije, paski, laski, chusteczki)
- spontanicznie podejmuje twórcze zabawy, w które są wplatane zwroty zaczerpnięte z tradycji językowych (zabawy tematyczne, inscenizowane)
- słucha i wykonuje czynności według poleceń wydawanych w języku mniejszości narodowej lub etnicznej w sytuacjach życiowych i podczas podejmowania nowych zadań (stałe wzbogacony zasób poleceń wypowiedzianych przez otoczenie, polecenia związane z wykonywaniem np. tradycyjnego rękodzieła, nazwy figur tanecznych)
- podejmuje próby samodzielnego formułowania poleceń w języku mniejszości narodowej lub etnicznej
- nabiera coraz większej skuteczności i pewności w deklamowaniu wierszy, rymowanek, śpiewaniu piosenek w języku mniejszości narodowej lub etnicznej (konkursy recytatorskie, występy okolicznościowe)
- podejmuje próby tworzenia własnych form literackich i wokalnych w języku mniejszości narodowej lub etnicznej (dopowiadanie rymów, tworzenie rymowanek, wierszy, układanie piosenek, przyspiewek opartych na tradycji językowej i muzycznej regionu lub społeczności)
- słucha z zainteresowaniem i zrozumieniem historyjek opowiadanych lub czytanych w języku mniejszości narodowej lub etnicznej (aktywne słuchanie, porządkowanie obrazków zgodnie z kolejnością zdarzeń, czytanie fragmentami z przypominaniem uprzedniej treści)
- wzbogaca wiedzę o regionie, społeczności, tradycjach i kulturze podczas słuchania podań, legend, historii opowiadanych w języku mniejszości narodowej lub etnicznej (spotkania z twórcami kultury i sztuki, ludźmi wykonującymi zawody związane z regionem)
- słucha utworów literackich dla dzieci pisanych przez autorów regionu lub społeczności (przybliżanie ich postaci dzieciom: imiona i nazwiska, podawanie tytułów, wspólne analizowanie treści, swobodne inscenizowanie treści)
- samodzielnie opowiada znane historyjki oraz tworzy własne opowiadania, operuje zwrotami, językiem mniejszości narodowej lub etnicznej (kreatywne opowiadania, dialogi, dopełnianie treści opowiadanej historyjki)
- rozumie znaczeni oraz okazuje szacunek dla symboli narodowych i godła swojej wspólnoty narodowej lub etnicznej (wykorzystywanie godła jako elementu identyfikującego na strojach, pracach)
- poznaje historię, legendy i podania związane z powstaniem godła swojej wspólnoty narodowej, etnicznej
- odczuwa dumę z faktu przynależności do wspólnoty narodowej lub etnicznej, posiadającej własne godło
- wykonuje prace plastyczne oparte na motywie godła swojej wspólnoty narodowej lub etnicznej

5. Poznanie dziecka – monitorowanie, diagnozowanie i wspieranie rozwoju

Niezbędnym warunkiem osiągnięcia pozytywnych rezultatów w pracy wychowawczo-dydaktycznej w przedszkolu jest poznanie dzieci. Nauczyciele są zobowiązani do ciągłego i systematycznego poznawania rozwijającego się dziecka, do określania zmian rozwojowych, przewidywania ich jakości, prognozowania. Rozpoznawanie grupy przedszkolnej jest zadaniem trudnym z uwagi na to, że nauczyciel jest jednocześnie wychowawcą i istotny jest fakt jego emocjonalnego zaangażowania, które może nie sprzyjać tzw. obiektywizmowi poznawczemu w relacji nauczyciel – wychowanek. Wymagana jest kontrola sądów o dzieciach powierzonych opiece, priorytetem diagnozy jest obserwacja dzieci po to, by je poznać, a nie ocenić. W swojej diagnozie rozwoju dziecka nauczyciel nie może być sam, powinien korzystać z pomocy i wiedzy rodziców, a w razie konieczności – również specjalistów z poradni psychologiczno-pedagogicznej czy lekarzy.

Stale wzbogacana wiedza o dziecku jest podstawą świadomej działalności pedagogicznej, pomaga wspierać rozwój dziecka, czuwać nad ujednoczeniem oddziaływań wychowawczych i dydaktycznych wszystkich środowisk (domu i przedszkola), planować pracę wyrównawczą, w razie dostrzeżenia zaburzeń i nieprawidłowości rozwojowych odwołać się do pomocy specjalistów.

Podstawową metodą poznawania dziecka przez nauczyciela jest obserwacja. Jej uzupełnieniem są: rozmowa z rodzicami, rozmowa ze specjalistami (np. logopedą, psychologiem w przedszkolu), analiza wytworów. Obserwację dziecka przeprowadza się w trakcie zabaw, zarówno indywidualnych, jak i z innymi dziećmi, podczas podejmowania zadań różniących się sposobem wykonania bądź o zróżnicowanym stopniu trudności, w trakcie szerszych interakcji społecznych. Kluczową sprawą wydaje się usystematyzowanie wiedzy dotyczącej rozwoju dziecka wokół następujących zagadnień:

- ogólna sprawność ruchowa – siła, szybkość, zręczność, zwinność, utrzymywanie równowagi, umiejętność pokonywania przeszkód;
- sprawność ręki – umiejętności manipulacyjne, zręczność dłoni i palców;
- umiejętność dokonywania analizy i syntezy wzrokowej i słuchowej, orientacja przestrzenna – spostrzeganie szczegółów wzoru, różnicowanie podobnych kształtów, scalanie całości z elementów, powtarzanie dźwięków, różnicowanie dźwięków podobnych, wyodrębnianie głosek na początku i na końcu wyrazów, odtwarzanie rytmu;
- logiczna poprawność w rozumowaniu, myślenie przyczynowo-skutkowe – rozumienie fabuły opowiadań, treści obrazków i znaczenia gestów, kojarzenie faktów, umiejętność wyszukiwania różnic i podobieństw, klasyfikowania, tworzenia pojęć nadrzędnych;
- poziom funkcji mowy – forma wypowiedzi pod względem artykulacyjnym, gramatycznym, zdolność budowania zdań, zasób słownika, stopień rozumienia mowy dorosłych;
- pamięć – szybkość zapamiętywania, zakres pamięci, trwałość, jakość odtwarzania;
- umiejętność koncentracji uwagi – czas i zakres;
- tempo i sposób wykonywania poleceń, reagowanie na sukces i niepowodzenie;
- stosunek dziecka do siebie i otoczenia – kolegów, nauczyciela, umiejętność przestrzegania umów społecznych, udział w pracach na rzecz grupy;
- zakres wiadomości dziecka – zainteresowania, ogólna aktywność poznawcza;

- aktywność i ekspresja – charakterystyczne formy działania spontanicznego, uzdolnienia, zamiłowania.

Istotna jest dokumentacja obserwowanych aktywności i efektów działań. Warto w tym celu korzystać z arkuszy obserwacji. Ten sam kwestionariusz warto przedstawić rodzicom i uzyskać więcej informacji, by powstał pełniejszy obraz dziecka.

Program „Szkola za rok” przewiduje, iż w ciągu pierwszego miesiąca pracy nauczyciel podczas wstępnej obserwacji wszystkich swoich wychowanków znajduje dzieci wymagające szczególnych form oddziaływania i opieki o charakterze indywidualnym. Kolejnym etapem jest zaplanowanie pracy wspierającej. Do zabiegów wychowawczych o charakterze indywidualnych lub grupowych programów pomocy psychologiczno-pedagogicznej należy wytypować dzieci wymagające pracy wyrównawczej oraz dzieci o przyspieszonym tempie rozwoju, wykazujące szczególne uzdolnienia czy zainteresowania. Po zakończeniu fazy wstępnej nauczyciel formułuje konkretne wskazówki dla rodziców dzieci wymagających wsparcia lub pracy wyrównawczej. Jednocześnie decyduje, czy dziecko wymaga konsultacji w poradni psychologiczno-pedagogicznej ze specjalistami i uzasadnia potrzebę konsultacji w informacji przekazywanej rodzicom.

Wsparcie dotyczy wszystkich dzieci, których rozwój jest nieharmonijny, wymaga wzmocnienia. Braki, niedobory, mogą wynikać z różnorodnych przyczyn i najczęściej są wynikiem współdziałania wielu czynników, np. predyspozycji wrodzonych, stanu zdrowia psychofizycznego, dotychczasowych doświadczeń, środowiska rodzinnego i jego oddziaływań wychowawczych.

Poznanie przyczyn powodujących określone trudności jest podstawą do pracy nad ich zminimalizowaniem lub likwidacją. Wsparcie nie może polegać wyłącznie na zabiegach skoncentrowanych tylko na dziecku, gdyż stanowią one jedynie jeden z elementów pomocy.

Proces wspomagania to:

- diagnoza przyczyn dostrzeżonych trudności (poznanie dziecka, sytuacji rodzinnej, warunków, wpływów);
- współpraca i współdziałanie z rodzicami w celu ujednoczenia oraz wzajemnego uzupełnienia działań i zabiegów wychowawczych;
- nawiązanie współpracy z innymi nauczycielami (w ramach zespołu do spraw pomocy pedagogiczno-psychologicznej) i specjalistami z poradni psychologiczno-pedagogicznej w celu ustalenia wsparcia;
- planowanie i prowadzenie na tej podstawie zabaw i zajęć mających na celu wyrównanie umiejętności (we współpracy z domem rodzinnym – ujednoczenie systemu postępowania z dzieckiem);
- codzienna praca z grupą zawierająca elementy pracy wyrównawczej poprzez różnicowanie i dobieranie odpowiednich zadań, form pracy, zajęcia rozwijające uzdolnienia, zajęcia dydaktyczno-wyrównawcze oraz zajęcia specjalistyczne.

Po rozpoznaniu trudności istotne jest prawidłowe dobranie i stosowanie technik oddziaływania, mających na celu zminimalizowanie lub zlikwidowanie określonych niedoborów oraz ich skutków u dzieci. Dobór właściwych metod i form pracy powinien odbywać się wg schematu: wczesne **rozpoznanie** objawów świadczących o nieprawidłowości → **diagnoza** → ustalenie kierunku oddziaływania → **dobór sposobów postępowania z dzieckiem i zajęć wspierających**, realizowanych w formie zabaw, gier dydaktycznych, rozmów, ćwiczeń

O powodzeniu zabiegów wyrównawczych decydują: wczesna diagnoza, właściwa organizacja zajęć, ścisła współpraca z rodzicami, pomoc specjalistów.

Zaburzenia rozwoju i wskazania do pracy przedstawia tabela (wg opracowania Hanny Nartowskiej, w: Dunin-Wąsowicz M., red., 1980):

Zaburzenia rozwoju ruchowego	
Niezręczność ruchowa całego ciała (duża motoryka)	
<p>Objawy:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Niechęć do włączania się do zespołowych zabaw ruchowych. Próby naśladowania innych dzieci, gdy nikt nie widzi. 2. Ruchy mało płynne, nieskoordynowane, kanciaste, niezręczność w zabawach z piłką (rzucanie, łapanie, kopanie). 3. Nienadążanie za innymi dziećmi w biegu. Trudność w bieganiu na palcach, nie zawsze występuje umiejętność maszerowania „w nogę”. 4. Z trudem opanowana jest umiejętność jazdy na rowerze, wrotkach czy łyżwach. 	<p>Wskazania do pracy:</p> <ul style="list-style-type: none"> – różne rodzaje gier z piłką, ping-pong, skakanka, gry w klasy – ćwiczenia na równoważni, drabinkach – udział w różnego rodzaju zawodach z dziećmi o podobnych możliwościach ruchowych – zachęcanie do udziału w grach i zabawach, do pływania – dbanie o motywację, zachęcanie, chwalenie – regulowanie negatywnych ocen rówieśników
Niezręczność manualna (mała motoryka)	
<p>Objawy:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Braki w umiejętności samoobsługi. Czynności codzienne (mycie, ubieranie się, jedzenie itp.) są wykonywane powoli i niezręcznie. 2. Nadmierne napięcie mięśniowe. Zbyt silny nacisk ołówka (kredki, długopisu). Linie rysunku grube, stąd częste przedzieranie kartki, łamanie kredki. Ruchy ręki gwałtowne, mało płynne, często kanciaste również przy innych czynnościach, nie tylko rysowania. W rysunkach przeważają linie proste. Ruchy mało precyzyjne. 3. Za małe napięcie mięśniowe. Linie rysunku nikłe, często ledwo widoczne. Linie proste są nierówne, faliste. Przeważają rysunki drobne i małe. Brak siły do wycinania nożyczkami. Słaba chwytliwość palców, częste wypuszczanie przedmiotów z rąk. 4. Niewłaściwa koordynacja obu rąk, chętnie posługiwanie się jedną ręką, druga raczej przeszkadza. Trudności przy zapinaniu guzików, wiązaniu sznurowadeł, wycinaniu, chwytaniu piłki. 5. Zaburzona szybkość ruchów rąk, zwalnianie dla uzyskania dokładności, pogarszanie się precyzji przy przyspieszaniu. 6. Trudności w nabywaniu automatyzmów ruchowych, zwolnione nabywanie wprawy w czynnościach ruchowych. 	<p>Wskazania do pracy:</p> <ul style="list-style-type: none"> – usamodzielnianie w czynnościach codziennych i samoobsługowych – zachęcanie do rysowania, wycinania, majsterkowania – malowanie farbami dużych kształtów lub pokrywanie dużych płaszczyzn farbami <ul style="list-style-type: none"> – kolorowanie książeczek obrazkowych – rysowanie przez kalkę techniczną wzorów dużych, drobnych o kształtach geometrycznych i o kształtach literopodobnych – zwracanie uwagi na precyzję, stopniowe przyspieszanie tempa pracy – wycinanie po liniach prostych, łamanych, falistych – ulepianki z plasteliny, modeliny, masy (wszystkie ćwiczenia należy wielokrotnie powtarzać ze względu na małą wyćwiczalność w zakresie czynności ruchowych).

Fragmentaryczne zaburzenia funkcji poznawczych	
Zaburzenia percepcji wzrokowej	
<p>Objawy:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Słaba spostrzegawczość, dziecko patrzy i nie widzi. 2. Opis oglądanej ilustracji ubogi na skutek dostrzegania małej liczby szczegółów, co utrudnia zrozumienie treści obrazka. 3. Rysunki i układanki (mozaiki) według wzorów geometrycznych niedokładne, często zmienione położenie poszczególnych elementów (przyczyną mogą być też zaburzenia lateralizacji). 4. Spostrzeżenia wzrokowe źle lub słabo zapamiętywane, stąd utrudniona jest orientacja w nowym otoczeniu, przegrywanie w grach stolikowych (loteryjki, lotto itp.) 	<p>Wskazania do pracy:</p> <ul style="list-style-type: none"> – kierować spostrzeżeniami wzrokowymi dziecka, zwracać uwagę na różne szczegóły w otoczeniu – zachęcać do: rysowania, układania, konstruowania wg wzoru – stosować ćwiczenia w odnajdywaniu takich samych obrazków, przedmiotów i różnych ich układów wśród innych podobnych: odnajdywanie różnic pomiędzy obrazkami, przedmiotami – odwzorowanie graficznych układów, kształtów geometrycznych.
Zaburzenia percepcji słuchowej	
<p>Objawy:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Męczenie się przy słuchaniu dłuższych opowiadań i czytaniu, stąd kręcenie się, nieuważanie, szukanie obrazków ilustrujących treść opowiadania. Występują też trudności w uczeniu się na pamięć wierszyków i piosenek. 2. Posługiwanie się prymitywnymi zdaniami przy opowiadaniu zdarzeń lub treści obrazków. Mały zasób słów, częste agrammatyzmy. 3. Udzielanie odpowiedzi na pytanie najchętniej jednym słowem lub prostym, krótkim zdaniem. 4. Trudności w zabawach i ćwiczeniach rytmicznych. 5. Trudności w zapamiętywaniu melodii, wierszyków i ich odtwarzaniu. 	<p>Wskazania do pracy:</p> <ul style="list-style-type: none"> – ćwiczenia w różnicowaniu dźwięków mowy ludzkiej przez powtarzanie głosek, określenie lub rozpoznawanie głosek na początku wyrazu, na końcu, wybrzmiewanie głosek kolejno w sylabach lub słowach trójgłoskowych – zabawa w słowa: wymyślanie słów rozpoczynających się określoną głoską, szukanie rymu do podanego słowa – zabawy i gry rytmiczne – wzbogacanie słownika przez opowiadanie – nauka wierszy, tekstów, ciągów słownych, np.: dni tygodnia, liczby, nazwy miesięcy.

Zaburzenia mowy i myślenia	
<p>Objawy:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Nieprawidłowości wymowy (błędne wymawianie określonych głosek). 2. Trudności w rozumieniu związków zachodzących między faktami w interpretacji obrazków, w rozumieniu historyjek obrazkowych, w rozwiązywaniu zagadek, prostych rebusów itp., co może być również spowodowane zaburzeniami funkcji słuchowych i wzrokowych. 3. Trudności w rozumieniu instrukcji do gier, łamigłówek, układanek itp. 	<p>Wskazania do pracy:</p> <ul style="list-style-type: none"> – w przypadkach zaburzeń wymowy konieczna jest porada specjalisty i ćwiczenia logopedyczne – rozmowy z dzieckiem – czytanie głośne i opowiadanie z podaniem wyjaśnień i sprawdzenie, czy dziecko zrozumiało, uzyskiwanie od dziecka wyjaśnień – rozwijanie zainteresowań – ćwiczenia i zabawy wprowadzające różnego rodzaju (wg użytku przedmiotów, materiału, koloru, kształtu, cech nadrzędnych) – obserwacja i objaśnianie zjawisk świata otaczającego (przyroda, technika) – opowiadania treści przeźroczy, obrazków, filmów i ilustracji do przeczytanych przedtem bajek i opowiadań – rozwiązywanie rebusów i zagadek.
Zaburzenia rozwoju emocjonalno-uczuciowego	
Dzieci infantylnie	
<p>Objawy:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Reagowanie nieadekwatne do sytuacji, brak umiejętności opanowania emocji zarówno pozytywnych, jak i negatywnych. Płaczliwość, obrażanie się, przejawianie agresji z błahych powodów. 2. Mała samodzielność, uporczywe żądanie pomocy, ciągłe zwracanie uwagi na siebie. Wykazywanie nadmiernego przywiązania do matki, obawa przed rozstaniem z nią. Przejawianie lęku w nowych sytuacjach. 3. Zainteresowanie krótkotrwałe i powierzchowne. 	<p>Wskazania do pracy:</p> <ul style="list-style-type: none"> – wskazana terapia środowiskowa zmierzająca do zmiany nie tylko postępowania z dzieckiem, ale zmiany postaw rodzicielskich – wsparcie w grupie powinno polegać na stwarzaniu sytuacji, w których dziecko doznaje emocji pozytywnych (powodzenie, wygrana, aprobata wychowawcy i grupy) – stworzenie wzorów postępowania w sytuacjach negatywnych (przegrana, niepowodzenie), a następnie wprowadzanie dziecka w tego rodzaju sytuacje – stopniowe usamodzielnianie dziecka, powierzanie mu zadań indywidualnych i w ramach grupy – odreagowanie napięć przez techniki plastyczne i muzykoterapię

Dzieci zahamowane	
<p>Objawy:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Nieśmiałość i mała aktywność, niewłączenie się do grupy, obserwowanie zajęć i zabaw na uboczu, bawienie się indywidualnie. Zachęcanie do wspólnych zabaw powoduje stawianie oporu lub działania w napięciu. 2. Przejawianie postaw lękowych, wycofywanie się z podejmowanych zadań. Brak wiary w siebie. 3. Wrażliwość na oceny innych dzieci i dorosłych. Dezaprobatą lub małe niepowodzenie powoduje wycofywanie się z podejmowanych zadań. 	<p>Wskazania do pracy:</p> <ul style="list-style-type: none"> – wsparcie w grupie powinno wyglądać jak u dzieci infantylnych, lecz ostrożniejsze – uaktywnianie stopniowe, początkowo w sytuacjach gwarantujących powodzenie – w razie niepowodzenia udzielanie pomocy bez wyrażania oceny negatywnej, którą stopniowo wprowadzamy, ale do której musimy dziecko przyzwyczać – pozwalamy na okresy wypoczynku w dowolnej zabawie, gdy dziecko unika aktywności – nie dopuszczamy do zależności dziecka od wychowawcy
Zaburzenia dynamiki procesów nerwowych	
Dzieci nadpobudliwe psychoruchowo	
<p>Objawy:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Niemożność spokojnego siedzenia, kręcenie się, wstawanie z miejsca, machanie nogami, manipulowanie przedmiotami trzymanymi w ręce. 2. Trudności w koncentracji uwagi. 3. Chaos, niedokładność i pośpiech w działaniu. 4. Łatwość wchodzenia w konflikty z rówieśnikami i dorosłymi. Kłótność, częste wybuchy gniewu. 5. Często współwystępujące zaburzenia procesów poznawczych. 	<p>Wskazania do pracy:</p> <ul style="list-style-type: none"> – dzieci te wymagają dużo spokojnego, konsekwentnego postępowania – ostre kary wzmagają pobudzenie dziecka – dzieci wymagają regularnego trybu życia i ustalonego systemu wymagań – wsparcie w grupie powinno polegać na tworzeniu interesujących dla dziecka zajęć – dbanie o dokładność wykonywanych prac, hamowanie nadmiernego tempa działania, skłanianie do samokontroli
Dzieci o obniżonej pobudliwości psychoruchowej	
<p>Objawy:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Mała aktywność, bierność, działanie spowolnione. 2. Brak wyraźnych zainteresowań. 3. Skłonność do naśladowania innych, brak inicjatywy. 4. Reakcje emocjonalne blade, bez wyrazu. 	<p>Wskazania do pracy:</p> <ul style="list-style-type: none"> – należy stymulować do działania – wciągać do zajęć domowych – powierzać różne działania, lecz nie nadmiernie trudne i bez dużych nacisków – zachęcać i chwalić – wsparcie w grupie powinno również mieć charakter stymulacji przy unikaniu stresowych – stwarzać sytuacje emocjonalnie pozytywne i zachęcać do ujawniania swych uczuć – pobudzać zainteresowania i je rozszerzać

W toku wnikliwej i zaplanowanej obserwacji u dzieci przedszkolnych powoli ujawniają się różne rodzaje uzdolnień. Niezwykle cenna dla diagnozy jest obserwacja zachowania dziecka w zabawie dowolnej i podczas zajęć. Najczęściej identyfikacja dotyczy poziomu rozwoju intelektualnego, zdolności uczenia się, ujawniających się w szybkim opanowaniu umiejętności czytania, operacji arytmetycznych, płynności werbalnej, bogactwie używanego słownictwa, logicznym rozumowaniu i zainteresowaniu nauką.

Zdolności u dzieci w kilku sferach jednocześnie zdarzają się raczej rzadko. Częstszym zjawiskiem jest pojawienie się u dzieci specjalnych uzdolnień. Wśród cech dziecka uzdolnionego wymienienia się:

- uczenie się chętne i łatwe,
- dobrą pamięć,
- rozległą wiedzę ogólną,
- zadawanie pytań sondujących problem,
- zagłębianie się w szczególnie interesujące dziedziny i zajęcia,
- dużą ciekawość,
- żywą i twórczą wyobraźnię,
- perfekcjonizm,
- znajdowanie przyjemności i wyzwania w dążeniach intelektualnych,
- stawianie sobie nowych wyzwań i poszukiwanie problemów badawczych do rozwiązania,
- poprawny język i wyszukane słownictwo,
- oryginalne, własne pomysły i rozwiązania dotyczące różnych problemów,
- łatwość w nawiązywaniu kontaktów z innymi,
- zdolności przywódcze,
- poczucie humoru,
- wrażliwość na stany emocjonalne i uczucia,
- wysokie wymagania względem siebie i innych,
- wysoki poziom oceny moralnej.

Praca z dzieckiem uzdolnionym w sferze poznawczej, artystycznej, muzycznej, wokalne i aktorskiej, językowej, matematycznej, społecznej, poznawczej i naukowej lub ruchowej w przedszkolu ukierunkowana jest na rozwijanie jego zdolności indywidualnych oraz zainteresowań.

Zasady pracy z dzieckiem zdolnym w przedszkolu wg Davida Lewisa (1988):

- stymulowanie dziecka do brania aktywnego udziału w zajęciach,
- pozwalanie na popełnianie błędów i uporanie się z ich skutkami,
- nagradzanie za inicjatywę,
- zachęcanie do opowiadania o swoich pomysłach,
- stymulowanie wybitnych zdolności dziecka,
- pozwalanie na odkrywanie wiedzy w indywidualnym rytmie.

Na stronie internetowej wydawnictwa Nowa Era: **www.dlanauczyciela.pl** znajdują się materiały potrzebne do przeprowadzenia obserwacji i badania gotowości szkolnej:

- arkusz obserwacji 3-latka
- arkusz obserwacji 4-latka
- arkusz obserwacji 5-latka
- arkusz badania gotowości szkolnej

z możliwością generowania indywidualnych opinii o dzieciach.

Do badania gotowości szkolnej proponujemy również „Karty do diagnozowania gotowości szkolnej” (w wersji papierowej).

Literatura

- Asendorpf J.B., Denissen J.J.A., Aken M.A.G. van (2008), *Inhibited and Aggressive Preschool Children at 23 Years of Age: Personality and Social Transitions into Adulthood*. *Developmental Psychology*, nr 44 (4), s. 997–1011.
- Brejnak W. (2008), *Kochaj i wspomagaj*, Warszawa, PZWL.
- Bretherton I., Beeghly M. (1982), *Talking about internal states: The acquisition of an explicit theory mind*. *Developmental Neuropsychology*, nr 18, s. 906–921.
- Brzezińska A., Appelt K., Ziółkowska B. (2008), *Psychologia rozwoju człowieka* [w:] Doliński D., Strelau J. (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 2, rozdz. 12, Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Caspi A., Harrington H.L., Milne B., Amell J.W., Theodore R.F., Moffitt T.E. (2003), *Children's behavioral style at age 3 are linked to their adult personality traits at age 26*. *Journal of personality*, nr 71(4), s. 495–514.
- Cieszyńska J., Korendo M. (2007), *Wczesna interwencja terapeutyczna. Stymulacja rozwoju dziecka od noworodka do 6 roku życia*, Kraków, Wydawnictwo Edukacyjne.
- Chall J.S. (1983), *Stages of reading development*, New York, McGraw Hill.
- Clark E. (1995), *The lexicon in acquisition*, Cambridge, University Press.
- Dunin-Wąsowicz M., red., *Vademecum nauczyciela sześciolatków*, WSiP, 1980
- Eder R.A. (1989), *The emergent personologist: The structure and content of 31/2–51/2, and 71/2 year-olds, concepts of themselves and other persons*. *Child Development*, nr 60, s. 1218–1228.
- Harwas-Napierała B., Trempała J. (2007), *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, Warszawa, PWN.
- Kaiser A.P., Hancock T.B., Cai X., Foster E.M., Hester P.P. (2000), *Parent-reported behavioral and language delays in boys and girls enrolled in Head Start classrooms*. *Behavioral Disorders*, nr 26, s. 26–41.
- Kamińska B. (1995), *Kompetencje wokalne dzieci i młodzieży – ich poziom, rozwój i uwarunkowania*, Warszawa, Akademia Muzyczna im. Fryderyka Chopina.
- Keller A. Ford, L.H. Meecham J.A. (1978), *Dimensions of self – concept in preschool children*. *Developmental Psychology*, nr 14, s. 483–489.
- Kielar-Turska M. (2006), *Nazywanie emocji w sytuacjach komunikacyjnych*. *Kolokwia Psychologiczne*, 15. *Język – Poznanie – Relacje społeczne*, s. 126–137, Warszawa, Instytut Psychologii PAN.
- Kohn M. (1977), *Social competence, symptoms and underachievement in childhood: A longitudinal perspective*, Washington, DC: Winston.
- Lewis D. (1988), *Jak wychować zdolne dziecko*, Warszawa, PZWL.
- Lewis M., Brooks-Gunn J. (1979), *Social cognition and the acquisition of self*, New York, Plenum Press.
- Piaget J., Inhelder B. (1967), *Obrazy umysłowe* [w:] Oleron P., Piaget J., Inhelder B., Greco P. (red.), *Inteligencja*, Warszawa, PWN.
- Piaget J. (1967), *Rozwój ocen moralnych dziecka*, Warszawa, PWN.
- S. Popek (1985), *Twórczość artystyczna w wychowaniu dzieci i młodzieży*, Warszawa.
- Roberts B.W., DelVecchio W.F. (2000), *The rank-order consistency of personality traits from childhood to old age: A quantitative review of longitudinal studies*. *Psychological Bulletin*, nr 126, s. 2–25.
- Schaff er H.R. (2005 i 2012), *Psychologia dziecka*, Warszawa, PWN.
- Schuman S. (1927/1968), *Badania nad rozwojem spostrzegania i reprodukowania prostych kształtów przez dziecko* [w:] Wołoszynowa L. (red.), *Materiały do nauczania psychologii* (S. II, t. 1, s. 415–487), Warszawa, PWN (wyd. 1927, Poznań, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk).
- Schuman S. (1939), *Rozwój pytań dziecka. Badania nad rozwojem umysłowości dziecka na tle jego pytań*, Warszawa-Wilno-Lublin, Biblioteka Dział Pedagogicznych.
- Schuman S. (1962), *Dojrzałość szkolna*, „Nowa Szkoła” nr 6.
- Schuman S. (red.) (1968), *O rozwoju języka i myślenia dziecka*, Warszawa, PWN.
- Singer D.G., Singer J.L. (1990), *The house of make believe. Children's play and the developing imagination*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Taylor M., Carlson S.M. (1997), *The relation between individual differences in fantasy and theory of mind*. *Child Development*, nr 68, s. 436–455.
- Trempała J. (red.) (2012), *Psychologia rozwoju człowieka*, Warszawa, PWN.
- Wilgocka-Okon B. (2003), *Gotowość szkolna dzieci sześcioletnich*, Warszawa, Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Wilgocka-Okon B. (1972), *O badaniu dojrzałości szkolnej*, Warszawa, PZWS.
- Włodarski Z. (1996), *Psychologia uczenia się*, Warszawa, PWN.
- Wygotski L. (1966/1989), *Myślenie i mowa*, Warszawa, PWN.

Notatki

Notatki

Notatki
